

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Факультет економіки та управління

Кафедра аналітичної економіки та природокористування

Віра Ліщук

МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Конспект лекцій

для магістрів спеціальності «Економіка»

освітньої програми "Економіка довкілля і природних
ресурсів"

денної форми навчання

Луцьк 2018

К 630.6 (07)
ББК 65.012.1 Я7
С 67

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 8 від 16 травня 2018 року).

Рецензенти: Стрішенець О.М., д.е.н., професор, зав. кафедри аналітичної економіки та природокористування
Московчук А.Т., к.е.н., доцент, декан факультету обліку та фінансів Луцького національного технічного університету

Ліщук В.І.

С-67 Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів : конспект лекцій для магістрів спеціальності «Економіка» освітньої програми «Економіка доквілля і природних ресурсів» денної форми навчання / Віра Іванівна Ліщук. – Луцьк: Вид-во СНУ, 2018. – 48 с.

Конспект лекцій містить стислий виклад основного матеріалу тем дисципліни та перелік літературних джерел.

Рекомендовано для магістрів спеціальності «Економіка» освітньої програми «Економіка доквілля і природних ресурсів»

УДК 630.6 (07)
ББК 65.012.1 Я7

© Ліщук В.І., 2018
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018

Зміст

Передмова.....	4
Тема 1. «Загальна характеристика ринку природних ресурсів».....	4
Тема 2 «Теорія попиту на природні ресурси».....	8
Тема 3 «Теорія ринку невідтворювальних ресурсів».....	11
Тема 4 «Теорія ринку землі та ренти».....	15
Тема 5 «Аналіз ринків природних ресурсів в Україні».....	21
Тема 6 «Еколого-економічна оцінка природних ресурсів».....	31
Тема 7 «Природна рента як основа оцінювання землі».....	36
Тема 8 «Економічний механізм природокористування та регулювання ринку природних ресурсів».....	43
Література.....	47

Передмова

Дисципліна «Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів» передбачає розгляд економіко-організаційних закономірностей функціонування ринку природних ресурсів.

Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів має за мету надати студентам знання та практичні навички з питань економічних процесів, що відбуваються на ринку природних ресурсів і пов'язані з використанням ресурсів для забезпечення ефективності діяльності.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів» є:

- вивчення попиту і пропозиції природних ресурсів;
- засвоєння теорії невідтворювальних природних ресурсів;
- оволодіння методикою оцінки природних ресурсів;
- ознайомлення з методами державного регулювання ринку природних ресурсів.

Вивчення дисципліни «Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів» передбачає аудиторні заняття (лекції, практичні заняття) та самостійну роботу студентів. За відсутності сучасного підручника конспект лекцій допоможе студентам сформулювати цілісне уявлення про дисципліну.

Тема 1. Загальна характеристика ринку природних ресурсів

1.1. Сутність і класифікація природних ресурсів.

1.2. Пропозиція природних ресурсів: відтворювальні і невідтворювальні ресурси.

1.3. Пропозиція землі та її фактори.

1.1. Сутність і класифікація природних ресурсів

Природні ресурси – це частина природи, яка використовується або може бути використана з метою задоволення матеріальних та духовних потреб людини. **Природні ресурси** – це елементи і сили природи, які можуть бути використані як предмет споживання або засіб виробництва та їх суспільна корисність змінюється (прямо чи опосередковано) під впливом діяльності людини.

Елементи і властивості природи, які не потребують для залучення у виробничий процес витрат праці, називаються *природними умовами* (температура, опади, клімат тощо). Забезпеченість людства природними ресурсами є найбільш гострою, тому що вони відіграють важливу роль у життєдіяльності людини, а зміни у їхньому стані зачіпають інтереси майбутніх поколінь.

Предмети праці – це ті природні ресурси, які в процесі виробництва змінюють свою натурально-речову форму (вугілля). Ресурси, за допомогою яких людина впливає на природу, називаються засобами праці. Критеріями включення природних елементів у склад ресурсів чи умов є технічна можливість, економічна доцільність їх використання та рівень дослідження.

Ресурси можна поділити на три групи.

I. *Наукова класифікація* – це поділ природних ресурсів за походженням:

- водні;
- земельні;
- атмосферні;
- біологічні.

II. *Екологічна класифікація* – це поділ природних ресурсів за ознаками вичерпності та відтворювальності. Екологічні природні ресурси – це елементи природи, які задовольняють потреби людини поза сферою її господарської діяльності (повітря, вода у природних водоймах тощо). Вони відносяться до категорії «неподільних благ», тобто належать усім і кожному окремо.

II.1. Вичерпні (вугілля, нафта, вода тощо).

II.2. Невичерпні (сонячна енергія, вітер).

Вичерпні поділяються на: відтворювальні (земля, ліс) і невідтворювальні (корисні копалини).

III. *Ринкова класифікація*:

- ресурси стратегічного призначення. Торгівля такими ресурсами має бути чітко обмежена, оскільки це може призвести до зниження безпеки суспільства (радіоактивні руди);

- ресурси експортного призначення – це ті, що забезпечують основні валютні надходження;

- ресурси внутрішнього ринку – це найбільш поширені на ринку.

Природні ресурси класифікують за різними ознаками.

1. Залежно від можливості залучення у матеріальне виробництво:

1.1. *потенційні*, які не можуть бути використані у найближчий час (молодняк лісу);

1.2. *реальні*, які можливо використати у найближчий час (лісосіка деревини). Реальні ресурси поділяються на:

- резервні, що не залучені у виробничий процес;

- економічні, що залучені у виробничий процес.

2. Залежно від досліджуваності природні ресурси поділяються на:

2.1 *запаси* ресурсів, що відомі і вивчені детально з точними межами їх місця положення. Вони можуть бути передані в експлуатацію;

2.2 *запаси* ресурсів, що відомі і вивчені детально без меж їх місця положення;

2.3 *запаси* ресурсів, що відомі і вивчені не достатньо детально.

3. За економічним значенням природні ресурси поділяються на:

3.1 *балансові*, експлуатація яких економічно доцільна на даний час;

3.2 *позабалансові*, експлуатація яких економічно не доцільна на даний час

1.2. Пропозиція природних ресурсів: відтворювальні і невідтворювальні ресурси

Ринок природних ресурсів має певні елементи, які перебувають у взаємозв'язку (рис.1.1).

На ринку природного ресурсу є попит і пропозиція, в результаті взаємодії яких формується ринкова ціна ресурсу. Пропозиція природного ресурсу не визначається витратами на його виробництво, тому що вини відсутні. Вона визначається **альтернативним напрямом** використання цього ресурсу. Для власника ресурсу таким альтернативним напрямом може бути його використання для задоволення власних потреб.

Вважається, що постачальниками ресурсів є домогосподарства (споживачі на ринку благ). Для того, щоб ресурси перетворилися у блага, які мають корисність, їх необхідно переробити. Основним мотивом, що спонукає власників ресурсів продавати їх – це бажання збільшити свої доходи.

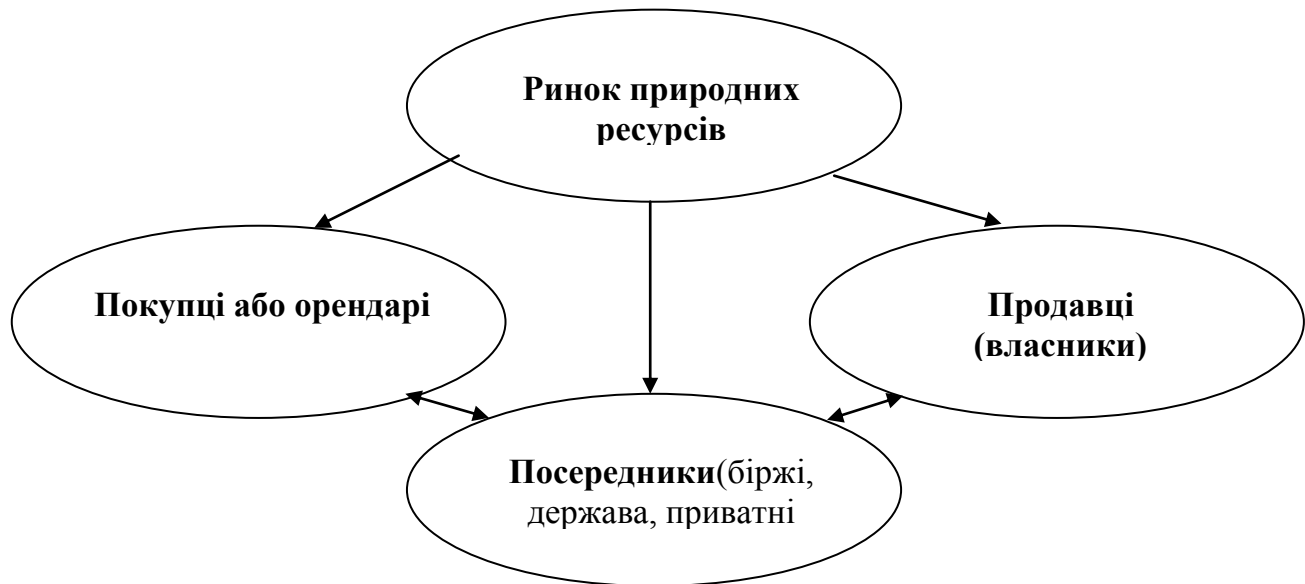

Рис. 1. Елементи ринку природних ресурсів

Потреба у додатковому доході нижче у тих, хто має більш високий дохід. Тому:

- 1) основними продавцями ресурсів будуть менш заможні власники;
- 2) зниження цін на ринках праці і капіталу призводить до зростання пропозиції природних ресурсів.

Факторами, що визначають пропозицію природних ресурсів є:

- *термін реалізації ресурсу*. Деякі види ресурсів можуть бути реалізовані лише за короткий термін, тому бажання не втрачати прибуток збільшить пропозицію ресурсу в даний час;

- *продуктивність ресурсу*. Такий ресурс, як родючість ґрунтів, можна підтримувати, якщо його продавати. Бажання мати максимальні доходи у майбутньому стимулює власників ресурсу до його пропозиції;

- *зміна ціни у часі*. Власникам природних ресурсів відомо, що вони дорожчають з часом, тому вони будуть зменшувати пропозицію ресурсів;

- *збереження багатства*. Природні ресурси вважаються надійним способом збереження багатства, тому власники можуть знижувати пропозицію ресурсів.

Пропозиція відтворювальних ресурсів

Запаси відтворювальних ресурсів можуть відновлюватися, як правило, самостійно, після того як вони були використані у виробництві (біологічні ресурси – риба, пасовища тощо). Специфікою їх пропозиції є те, що їх необхідно продати, оскільки виникнуть безповоротні втрати.

Період реалізації відтворювальних ресурсів може бути різним. Оскільки власникові ресурсів необхідно реалізувати весь обсяг, то пропозиція ресурсів буде відповідати максимально можливої їх кількості і вона не буде залежить від ціни ресурсів. Це означає, що крива пропозиції таких ресурсів буде абсолютно нееластичною.

Пропозиція невідтворювальних ресурсів.

Невідтворювальні природні ресурси – це такі ресурси, які один раз використовуються не можуть бути відтворені. До них належать корисні копалини, земля несільськогосподарського використання тощо.

Оскільки загальний обсяг невідтворювальних природних ресурсів зменшується, то з часом їх пропозиція буде знижуватися, а ціни мають зростати. Такий час – це віддалена перспектива. Однак, поява нових запасів, зміна технології добування і переробки призводять до тимчасового зниження цін ресурсів.

У власників таких ресурсів є альтернатива: зберігати ресурси, розраховуючи на підвищення цін або продавати і перетворювати їх у капітал, що може виникати в процесі інвестування грошей. Якщо темпи зростання цін на ресурси перевищують ставку відсотку на ринку капіталу, то власники ресурсів будуть знижувати їх пропозицію. Якщо ціни на ресурси зростають повільно, то доцільним буде їх продаж.

Якщо на ринку природного ресурсу виникає довгостроковий тренд, що знижується, то відбувається збільшення пропозиції і в результаті знижується ціна природного ресурсу. З іншого боку, зростання цін на ресурси, призводить до зниження пропозиції і подальшого зростання ціни. Отже, ринок невідтворювальних ресурсів є нестійким і схильним до криз.

1.3. Пропозиція землі та її фактори

Основним джерелом природних ресурсів є земля, яка охоплює усі корисності, які дає природа. Це, зокрема: сама земля, водні ресурси, корисні копалини. Для фермера ділянка землі – це засіб для вирощування сільськогосподарських культур, для мешканця міста – територія для розміщення житлових і виробничих будівель. Земля для людини є середовищем, що її оточує. Отже, *земля* – специфічний господарський ресурс, цінність якого постійно зростає. Це обумовлено двома обставинами:

- 1) зростанням попиту на сільськогосподарську продукцію (продуктів харчування і сировина для промисловості) у наслідок зростання потреб населення;
- 2) скороченням природних ресурсів в наслідок ерозії ґрунтів та вилучення земель під будівництво.

Простежується тенденція щодо скорочення господарських угідь. Ринок землі представлений як купівлею-продажем, так і здаванням її в оренду.

Особливістю землі як економічного ресурсу є її обмеженість. На відміну від капіталу і праці земля є нерухомим та специфічним фактором виробництва. Можливості розширення сільськогосподарських площ обмежені. Виключенням є Нідерланди, де за останні десятиліття збільшили сільськогосподарські угіддя за рахунок осушення прибережних районів моря.

На величину пропозиції землі впливає нееластичність попиту на продукти харчування: навіть незначне скорочення обсягів пропозиції призведе до значного зростання цін на продовольство і навпаки. **Особливості пропозиції землі:**

- обмеженість пропозиції землі як на макро, так і на мікрорівні;
- абсолютно нееластичний характер пропозиції землі;
- нерухомість землі;
- невідтворювальність землі.

Фактори пропозиції землі:

1) родючість. Залежить від якості ґрунтів, клімату, технології і техніки, навиків та досвіду працівників. Розрізняють:

- *природну родючість*;
- *штучну родючість*, як додаткову компоненту родючості, що виникає у наслідок дії людей;

- економічну родючість, як поєднання природної родючості та технологічного розвитку суспільства. Вона залежить від рівня господарювання.

2) *місцеположення*. Віддаленість землі від ринків збуту, населених пунктів. Це впливає на величину транспортних витрат.

Тема 2. Теорія попиту на природні ресурси

2.1. Похідний характер попиту на ресурс та його фактори.

2.2. Фактори зміни попиту на ресурс.

2.3. Цінова еластичність попиту на ресурс та її фактори.

2.4. Оптимальне співвідношення ресурсів в процесі виробництва товару.

2.1. Похідний характер попиту на ресурс та його фактори

Ринки ресурсів виконують дві функції в ринковій економіці: по-перше, вони допомагають визначити, як виробляються товари та послуги, тобто, які комбінації ресурсів використовуються; по-друге, вони допомагають визначити для кого виробляються товари та послуги.

За більшістю ознак ринки ресурсів нагадують ринки благ, тобто там є попит, пропозиція. Проте, на ринку ресурсів підприємства є покупцями, а споживачі – продавцями ресурсів. Крім того, попит на ресурси не є первинним, тому що споживаючи ресурси підприємства не задовольняють своїх потреб. Їм потрібні ресурси для того, щоб за їх допомогою, виробляючи товари та послуги і реалізуючі їх, отримувати прибуток. Попит на ринку ресурсів є повторним або *похідним*, тому теорія попиту на ресурси базується на аналізі умов максимізації прибутку підприємств. Теорія попиту на природні ресурси відповідає загальній теорії попиту на ресурс.

Формуючи попит на ресурс, підприємство повинно враховувати три основні умови або фактори:

- 1) виробничу технологію;
- 2) попит на товар;
- 3) ціну ресурсів.

1) Технологія виробництва характеризує співвідношення або різні комбінації ресурсів, які використовуються для виробництва продукції. Змінюючи кількість одного ресурсу підприємство може змінити обсяг продукції. Величину віддачі ресурсу характеризує *граничний продукт (MP)*, який показує кількість виробленої продукції на кожну додаткову одиницю змінного ресурсу. Зміни граничного продукту відповідають закону спадної граничної продуктивності. Підприємство буде збільшувати попит на ресурс у випадку зростання граничного продукту і зменшувати – у випадку його зниження.

2) Зміна попиту на ресурси залежить від змін попиту на товари підприємства. Тому підприємство розраховує дохід від реалізації товарів, які виробляються з додаткової одиниці ресурсів. Зміни доходу, які відбуваються внаслідок реалізації додаткової одиниці продукції, що виробляється з одиниці ресурсу, називаються *граничною доходністю ресурсу* (граничний продукт у грошовому вимірі – *MRP*). Граничний дохід ресурсу – це зміни загального доходу поділені на зміни кількості змінного ресурсу.

За умов досконалої конкуренції підприємство має абсолютно еластичну криву попиту на свій товар. Кількість продукції, що реалізується підприємством, не впливає на

ринкову ціну. Величину граничного доходу ресурсу можна розрахувати добутком граничного продукту на ціну реалізації.

За умов недосконалої конкуренції ціна на товар підприємства змінюється залежно від змін обсягу реалізації. Згідно з законом попиту, для збільшення обсягу реалізації товару підприємство змушене знижувати ціну, тому граничний дохід ресурсу також зменшується.

3) Кількість ресурсів, що споживає підприємство, залежить від їх ціни, тобто від витрат на придбання кожної додаткової одиниці ресурсу, які називаються **граничними витратами ресурсу (MRC)**. Граничні витрати ресурсу – це відношення зміни загальних витрат на ресурс до зміни кількості ресурсу.

Для збільшення прибутку підприємство повинно використовувати кожний вид ресурсу до тих пір, поки величина **граничного доходу** ресурсу буде відповідати **граничним витратам** ресурсу. У випадку перевищення граничного доходу ресурсу над граничними витратами ресурсу попит на ресурс буде зростати і навпаки.

2.2. Фактори зміни попиту на ресурс

За умов досконалої конкуренції крива попиту на ресурс буде мати спадний характер, тобто між ціною ресурсу та обсягом попиту на нього існує обернений взаємозв'язок (рис.2.1).

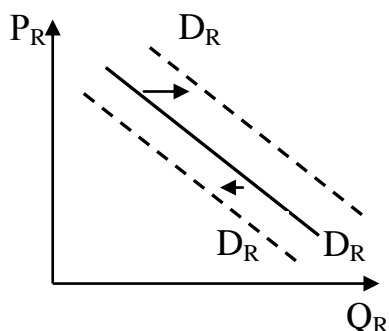

Рис. 2.1. Ринковий попит на ресурс та його зміни

Фактори зміни ринкового попиту на ресурс:

1) *зміна попиту на товар*. Зміни попиту на товар, що виробляється з використанням цього ресурсу, викликають зміни попиту на ресурс в такому ж напрямку.

2) *зміна цін на інші ресурси*. У виробничому процесі можуть використовуватися ресурси-замінники і при зниженні ціни на один ресурс попит на інший ресурс буде змінюватися під впливом дії двох ефектів: ефекту заміщення та ефекту обсягу продукції.

Якщо **ефект заміщення** перевищує **ефект обсягу продукції**, то зниження ціни на ресурс-замінник викликає зміну у попиті на даний ресурс в такому ж напрямку. Якщо переважає ефект обсягу продукції, то при зниженні ціни на ресурс-замінник попит на даний ресурс буде зростати.

У випадку ресурсів-комплементів між зміною ціни одного ресурсу і зміною попиту на інший ресурс існує обернений взаємозв'язок.

3) *зміна у технології*. Запровадження сучасних технологій викликає підвищення продуктивності праці і відповідно, збільшує попит на ресурс.

Ефектом зміни нецінових факторів є зміщення кривої попиту на ресурс праворуч, у випадку його зростання (D_{R1} – рис.2.1) і ліворуч, у випадку його зменшення (D_{R2} – рис.2.1).

2.3. Цінова еластичність попиту на ресурс та її фактори

Цінова еластичність попиту на ресурс – це зміна обсягу попиту на ресурс під впливом зміни ціни ресурсу на 1%. Вона вимірюється за допомогою коефіцієнтів цінової еластичності, які показують співвідношення між зміною обсягу попиту на ресурс (y %) і зміною ціни ресурсу (x %).

Види цінової еластичності попиту на ресурс:

1) *еластичний попит* – обсяг попиту на ресурс змінюється на більший відсоток ніж ціна ресурсу і коефіцієнт цінової еластичності перевищує одиницю;

2) *нееластичний попит* – обсяг попиту на ресурс змінюється на менший відсоток ніж ціна ресурсу і коефіцієнт цінової еластичності менше від одиниці;

3) *попит з одиничною еластичністю* – обсяг попиту на ресурс і ціна ресурсу змінюються на однаковий відсоток і коефіцієнт цінової еластичності дорівнює одиниці;

4) *абсолютно еластичний попит* – крива попиту на ресурс буде горизонтальною лінією. Це означає, що ціна ресурсу не змінюється, а обсяг попиту буде зростати. Коефіцієнт цінової еластичності попиту на ресурс прямує до нескінченності;

5) *абсолютно нееластичний попит* – крива попиту – вертикальна лінія. Ціна ресурсу може підвищуватися, а обсяг попиту не буде змінюватися. Коефіцієнт цінової еластичності попиту буде дорівнювати нулеві.

На величину цінової еластичності впливають різні фактори.

1. *Цінова еластичність попиту на товар*. Цінова еластичність попиту на ресурс прямо залежить від цінової еластичності попиту на товар: якщо попит на товар є еластичним, то і попит на ресурс буде еластичним.
2. *Частка ресурсу у загальних витратах підприємства*. Чим більшу частку займає ресурс у витратах підприємства, тим більш еластичним є попит на нього та навпаки.
3. *Кількість ресурсів замінників*. Чим більше ресурсів замінників має даний ресурс, тим більш еластичним буде попит на нього та навпаки.

2.4. Оптимальне співвідношення ресурсів в процесі виробництва товару

В процесі виробництва підприємства використовують різні види ресурсів. Від їх оптимального співвідношення залежить ефективність діяльності підприємства. За умов оптимального співвідношення ресурсів досягається рівновага виробника. **Рівновага (оптимум) виробника** – це такий стан, за якого він не буде змінювати комбінацію ресурсів, які задіяні у виробничому процесі. Графічне визначення рівноваги виробника: однаковий нахил ізокости та найбільш віддаленої від початку координат ізокванти, що мають спільну точку дотику E (рис.2.2).

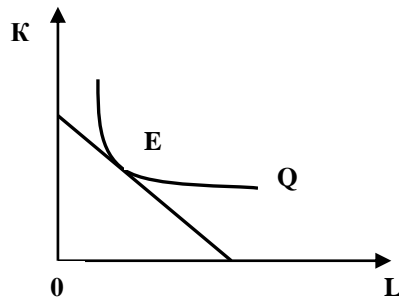

Рис. 2.2. Рівновага виробника

В точці рівноваги виробника виконуються дві умови: мінімізація витрат і максимізація прибутку.

Витрати будуть мінімальними в тому випадку коли співвідношення між граничними продуктами ресурсів та їх цінами буде однаковим:

$$\frac{MP_{R1}}{P_{R1}} = \frac{MP_{R2}}{P_{R2}} = \dots = \frac{MP_{Ri}}{P_{Ri}}.$$

Для оптимізації кількості ресурсів така умова є необхідною, проте недостатньою. Може бути кілька обсягів продукції, за яких витрати будуть мінімальними і тільки один обсяг продукції буде забезпечувати максимальний прибуток. Максимізація прибутку досягається в тому випадку, коли співвідношення між граничними доходами ресурсів та їх цінами буде однаковим і буде дорівнювати одиниці:

$$\frac{MRP_{R1}}{P_{R1}} = \frac{MRP_{R2}}{P_{R2}} = \dots = \frac{MRP_{Ri}}{P_{Ri}}.$$

Тема 3. Теорія ринку невідтворювальних ресурсів

3.1. Поняття та характеристика невідтворювальних природних ресурсів.

3.2. Природна динаміка освоєння невідтворювальних ресурсів: теорія М. К. Хабберта.

3.3. Динаміка функціонування сировинного ринку: теорія Д. Рейнолдса.

3.1. Поняття та характеристика невідтворювальних природних ресурсів

Відомо, що природні ресурси є одним із фундаментальних факторів виробництва та економічного розвитку. Це обумовлено не тільки тим, що їх використовують у виробничому процесі, але й тим, що у випадку їх недостатньої кількості чи низької якості, зростають витрати на інші фактори виробництва.

Дослідженню динаміки невідтворювальних ресурсів передують характеристика їхньої сутності та теоретичних аспектів, що пояснюють реальну динаміку їх використання.

Як зазначено у темі 1 природні ресурси можна поділити на відтворювальні і невідтворювальні.

Відтворювальні природні ресурси – це ресурси, які у міру витрачання відтворюються під впливом природних процесів або свідомих зусиль людини (ліс, повітря, ґрунти тощо). **Невідтворювальні природні ресурси** – це ресурси, які після повного їх використання відновити не можливо (корисні копалини). Запаси корисних копалин відновити не можливо, тому що для їх формування потрібні особливі геологічні умови та мільйони років. Оскільки утворення нових одиниць ресурсу не відбувається, то

кожна одиниця невідтворювального ресурсу, яка була витрачена, скорочує величину загального запасу.

Поділ природних ресурсів на такі види є достатньо умовним. З одного боку, відтворювальними будуть природні ресурси, якщо інтенсивність їх використання не перевищує природний темп їхнього приросту, інакше настає їх виснаження. З іншого боку, запаси невідтворювальних природних ресурсів поповнюються, якщо в результаті геологорозвідувальних робіт відбувається відкриття нових покладів. З фізичної точки зору нові запаси корисних копалин не з'являються, проте з економічної точки зору, залучення нових, раніше не відомих запасів ресурсів у господарський оборот, можна розглядати як відтворення джерел сировини.

Деякі невідтворювальні ресурси можуть бути замінені іншими, подібними, тому **природні ресурси-замінники** – це такі ресурси, які можуть замінити інші. Так, невідтворювальні ресурси нафта і газ, які використовуються як енергоносії, можна замінити гідро і сонячною енергією.

У наслідок виснаження природних ресурсів скорочується фізичний обсяг доступних для експлуатації запасів, а також погіршуються умови експлуатації родовищ. Це обумовлює специфіку невідтворювальних природних ресурсів яка полягає у тому, що на відміну від інших ресурсів їхнім власникам буде вигідним як використання, так і консервація таких ресурсів (тимчасове не використання).

Оскільки загальні запаси невідтворювальних природних ресурсів лімітовані, то у їх власника є альтернатива: теперішня або майбутня реалізація.

У випадку **теперішнього використання** власник одержує гроші, які можна спрямувати на поточне споживання або інвестувати в активи, які приносять дохід. У випадку **майбутнього використання** (консервації) з'являється шанс продати їх за більш високої ціни. Отже, ринок на невідтворювальних природних ресурсів суттєвий вплив має фактор часу.

3.2. Природна динаміка освоєння невідтворювальних ресурсів: теорія М. К. Хабберта

Проблема виснаження природних ресурсів стає більш гострою. Виходячи з того сформувався дві рині точки зору.

1. За умов систематичного зростання споживання природних ресурсів мінерально-сировинна база планети буде швидко вичерпана і до середини ХХІ ст. настане «сировинне» голодування.

2. Проблема полягає не в реальному виснаженні мінерально-сировинної бази планети, а у відсутності теоретичних знань і технічних можливостей для більш повної реалізації потенціалу земних надр та використання нетрадиційних джерел сировини. Отже, проблема виснаження сировинної бази може бути вирішена шляхом розвитку нових технологій.

Кожна гіпотеза має кількісний аспект. Якщо інтенсивність видобутку корисних копалин порівняно з їх запасами є високою, перша гіпотеза має явні переваги. Якщо інтенсивність видобутку корисних копалин порівняно з їх запасами є невисокою, то за сучасних темпів технологічного прогресу, більше переваг має друга гіпотеза. Вивчення природної динаміки використання невідтворювальних природних ресурсів має не тільки теоретичне, але і прикладне значення.

У поясненні природної динаміки використання невідтворювальних природних ресурсів важливе місце займає теорія американського геофізика М. К. Хабберта. Маріон Кінг Хабберт (1903-1989 рр.) першим кількісно описав динаміку видобутку нафти. Його теорія отримала назву «нафтовий пік»: розглянуто довгострокові темпи видобутку та вичерпування нафти (теорія може бути використана і для інших корисних копалин).

У статті, яка була представлена М. К. Хаббертом в 1956 р. на конференції Американського інституту нафти, на основі фактичних даних і оцінки запасів був здійснений прогноз обсягів нафтодобування. Модель (за певних припущень) передбачає дату досягнення максимального видобутку нафти (піку). Графік темпів видобутку для окремого нафтового поля має форму дзвона: на початку відбувається поступове стабільне зростання видобутку нафти; далі настає *пік* і у подальшому – різкий спад. Період після піку називається *виснаженням*. Ця крива отримала назву «крива Хабберта» (рис.3.1).

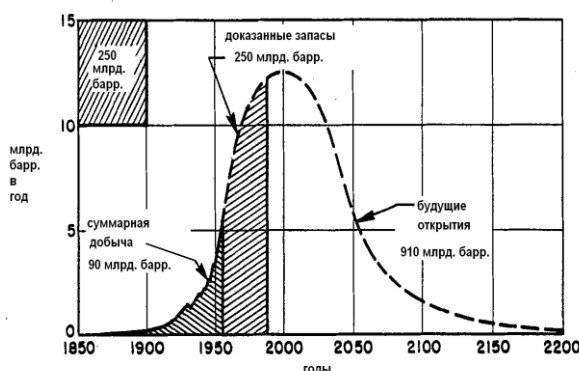

Рис. 3.1. Динаміка граничної світової видобутку нафти (сумарні запаси 1250 млрд баррелей)

Форма кривої обґрунтовується технологічними характеристиками. Коли відкриваються запаси нафти, видобуток є незначним, оскільки не створена відповідна інфраструктура. З часом формується інфраструктура і зростає видобуток нафти, який, у певний час, досягає піку. Подальше зростання неможливо навіть за рахунок технологічних нововведень. Після піку видобуток нафти знижується, а далі починається етап, на якому витрати на транспортування і переробку нафти будуть перевищувати дохід від її реалізації.

Кількісні прогнози Хабберта поширювалися на видобуток нафти в континентальній частині США (без Аляски і Гаваїв). Період піку буде досягнуто (за прогнозами) у 1965-1970 рр. Далі буде падіння у тому ж темпі, що і зростання. Він вважав, що світовий видобуток нафти досягне піку у 2000 році.

Його прогнози виправдалися частково. Видобуток нафти у США досяг піку у 1971 році і далі почався спад. Відповідно до моделі Хабберта запаси нафти у США будуть вичерпані до кінця 21 ст. Завдяки його прогнозам США уже упродовж багатьох років стримували видобуток нафти. Перехід до політики нарощення видобутку відбувся у США після стрибка цін у 2008 році.

Прогноз Хабберта щодо світового піку видобутку нафти у 2000 році залишається не однозначним. Фахівці розглядають проблему не тільки з точки зору кількісної характеристики (за скільки років настане виснаження), але й з точки зору якісних параметрів, що визначають різні варіанти функціонування сировинного ринку.

З врахування теорії Хабберта вплив сировинного сектора на конкурентоспроможність економіки залежить від двох ситуацій:

1) пік видобутку вже настав або настає у найближчому майбутньому. Перспектива майбутнього подорожчання нафти у наслідок зменшення її обсягів, є реальною і конкурентоспроможність країни може бути досягнута переважно за рахунок консервації запасів. Наявність резерву дозволить перейти на «безнафтову» економіку;

2) пік видобутку нафти не буде досягнуто у найближчій перспективі. З одного боку, консервація запасів буде недоцільною. У довгостроковій перспективі можуть з'явитися принципово нові технології, які абсолютно або відносно знецінять запаси нафти. З іншого боку, віддалена перспектива настання піку збільшує часовий лаг, після якого законсервовані запаси будуть вирішальним фактором підвищення конкурентоспроможності країни.

3.3. Динаміка функціонування сировинного ринку: теорія Д. Рейнолдса

Суттєву зміну динаміки функціонування сировинного ринку навколо піку Хабберта розглянув американський економіст Дуглас Рейнолдс. У своїй праці «Рідкісність нафти і енергетичних ресурсів та економічне зростання» він виходив з того, що точний запас і просторові поклади невідтворювальних ресурсів не відомі. Тому може виникнути ситуація, коли до самого піку буде існувати ілюзія відносного надлишку природних ресурсів. Тільки в останній момент виникає різкий дефіцит корисних копалин, яких призводить до зростання ринкових цін.

Залежність обсягу видобутку і ціни ресурсу від часу показана на рис.3.2. До піку зростає видобуток і пропозиція ресурсу, що стримує зростання цін. Ринковий механізм консервації ресурсу буде заблокований. Ринковий суб'єкт, який вирішить консервувати ресурси у межах цього періоду, буде мати втрати від зниження цін. Відомо, що надвисокі ціни на нафту на теперішній час у реальному вимірі (з врахуванням купівельної спроможності долара) нижче ніж ціни середини 70-х років XX ст. Не дивлячись на це, за останні тридцять років інтенсивного споживання нафти світова економіка наблизилась до піку Хабберта.

Figure 2. Price and Production as a Function of Time

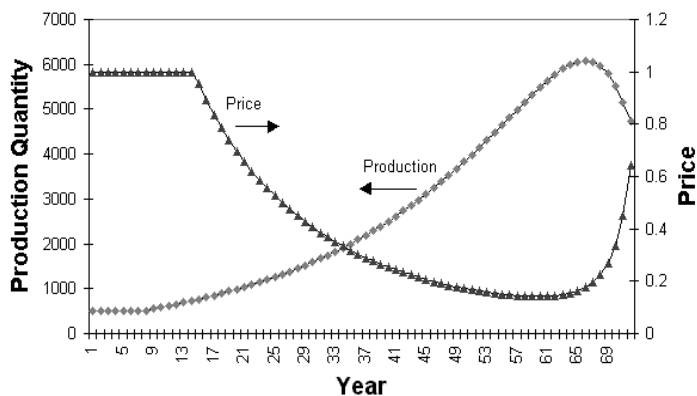

Рис.3.2. Залежність обсягу видобутку і цін від часу

Ціна на ресурс починає знижуватися після того, коли обсяг видобутку починає знижуватися після піку. «Ефект дефіциту інформації» може домінувати над «ефектом виснаження» десятки і сотні років. Однак, злам тенденції може відбутися упродовж декількох років без попередніх сигналів.

Поблизу піку діють закономірності, які передбачені у теорії, і які сприяють консервації ресурсу. Далі від піку теоретична залежність не простежується у наслідок контртенденцій, і ринок корисних копалин буде подібним до інших ринків. Суттєвого впливу обмеженість та невідтворювальність ресурсу на діяльність суб'єктів не спричиняє. Вони нарощують чи скорочують виробництво залежно від рівня прибутку, що коливається під впливом світових цін.

Тема 4. Теорія ринку землі та ренти

- 4.1. Попит на землю та механізм його формування.
- 4.2. Ринок землі та його рівновага.
- 4.3. Рента: сутність та види.

4.1. Попит на землю та механізм його формування

У всі часи земля вважалася основним природним (первинним) фактором виробництва. Це пояснюється її особливою роллю в господарській діяльності. Земля – першоджерело речових благ. Вона не є результатом праці, але, будучи залученою у виробничу діяльність людей, стає всезагальним засобом праці. У різних галузях суспільного виробництва роль землі неоднакова. В обробній промисловості земля функціонує лише як місце, зайняте підприємством. У сільському господарстві процес виробництва безпосередньо пов'язаний з родючістю ґрунтів. Тут земля діє як активний фактор процесу праці і є головним засобом виробництва. Тому при такому підході під «землею» потрібно розуміти лише поверхню ґрунту, яку можна використовувати або для землеробства, або для будівництва будинків і споруд і як предмет купівлі і продажу на ринку землі.

Земля – специфічний господарський ресурс, цінність якого постійно зростає. Це пов'язано з двома обставинами: 1) збільшенням попиту на сільськогосподарську продукцію (як на продукти харчування, так і сировину для промисловості) внаслідок зростання чисельності населення, його потреб; 2) скороченням природних ресурсів з огляду на ерозію ґрунтів і вилучення земель під промислове і міське будівництво. У результаті спостерігається тенденція скорочення господарських угідь на душу населення.

Земля є невідновлюваним фактором виробництва. При втраті тієї чи іншої частини земельного багатства стає неможливим відновити це багатство штучно. Спеціалісти вважають, що 90 % природних ресурсів не можна відновити.

Земля абсолютно обмежена поверхнею земної суші на планеті. Окрім цього, вона має відносно обмеження як об'єкт господарського використання. Ступінь його обмеження визначається рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. У процесі використання земля не втрачає своїх корисних властивостей, а при розумному, раціональному споживанні не лише не зношується, але може покращуватися і підвищуватися її економічна родючість, хоча кількісно вона може скорочуватися.

Фіксована пропозиція землі означає, що єдиним фактором, що визначає величину плати за землю, є попит. Розрізняють два види попиту на землю:

- **сільськогосподарський попит**. Він є похідним від попиту на сільськогосподарську продукцію і залежить від родючості ґрунтів та розташування сільськогосподарських ділянок – віддаленості від центрів споживання продовольства і сировини.

Попит на продовольство є нееластичним. Це означає, що у наслідок зростання пропозиції відбудеться зниження цін на продукцію і, навіть незначне зменшення пропозиції може призвести до підвищення цін.

Поступове скорочення частки продовольства у бюджеті споживачів призводить також до зниження еластичності попиту.

- **несільськогосподарський попит**. Він має стійку тенденцію до зростання. Розрізняють декілька видів несільськогосподарського попиту: для будівництва житла, об'єктів інфраструктури, промисловий та інфляційний попит. За високих темпів інфляції захистом від знецінювання грошей буде їх вкладання у нерухомість та землю.

4.2. Ринок землі та його рівновага

Рідкісність (обмеженість) і невідтворюваність природних ресурсів визначають специфіку ринкового ціноутворення. Оскільки за ринкових умов ресурси стають товаром, тобто об'єктом купівлі-продажу, то їх ціна визначається співвідношенням попиту і пропозиції. Ринок природних ресурсів – це сфера економічних відносин де здійснюється купівля і продаж природних ресурсів. Це стосується і землі.

Якщо попит на земельні ділянки високий (в містах, особливо в їх центрах), то земля дорога, але якщо земля розташована у віддалених від цивілізації регіонах, вона може мати символічну ціну. При цьому обмін землею практично неможливий, адже вона нетранспортабельна (її не можна перевезти з місця на місце). Пропозиція землі також впливає на її ціну: чим більша пропозиція, тим нижча ціна земельних ділянок, її зменшення приводить до зростання ціни.

Щодо формування ціни на природні ресурси (землю) в економічній теорії існують різні точки зору.

За марксистською концепцією, ціна природних ресурсів є поняттям ірраціональним, тобто таким, що поясненню не піддається. Згідно цього підходу ціну можуть мати лише продукти праці, тому що тільки праця створює вартість, а остання складає основу ціни. Природні ресурси не є продуктом людської праці, вони - продукт природи. Тому сама земля вартості мати не може, якщо не брати до уваги інвестицій (капітальних вкладень) на її освоєння і наступного штучного підвищення якості (родючості), тобто витрат на осушення чи зрошення, добрива, агротехніку, будівництво доріг, господарських споруд тощо. Ціна землі, за марксистською теорією, на відміну від ціни на інші товари, не може формуватися як грошове вираження її вартості.

Неокласична концепція розглядає ціну землі похідною від ціни кінцевих продуктів, які на землі вирощувалися. Якщо, наприклад, ціна пшениці знизилася, то і ціна землі, на якій ця пшениця вирощувалася, повинна знизитися. П. Самуельсон, пояснюючи цей взаємозв'язок, відзначає: – «Невірно, що ціна зерна висока тому, що висока ціна землі, яка використовується для вирощування зерна. Фактично більш справедливим є обернене твердження: ціна землі тому висока, що високі ціни на зерно».

Ціна землі та інших природних ресурсів визначається **орендною платою (рентою)**, яку прагнуть одержати землевласники.

Розглянемо механізм встановлення рівноважної ціни природних ресурсів на ринку їх послуг, аналізуючи попит на них та їх пропозицію (за інших рівних умов). **Ціна**

природних ресурсів буде визначатися на графіку як результат взаємодії ринкового попиту і пропозиції, яка є абсолютно нееластичною (рис.4.1).

Таким чином, земля як об'єкт власності приносить своїм власникам фіксований дохід у формі земельної ренти. Власники землі, продаючи її, намагаються зберегти рівень свого доходу. У цьому розумінні ціна землі стає **капіталізованою рентою**, тобто, продаючи свою земельну ділянку, її власник передає покупцеві право на отримання земельної ренти. При цьому продавець землі повинен отримати таку суму грошей від продажу, щоб, поклавши їх в банк, отримувати стійкий дохід у формі процента (i), який не може бути меншим від ренти. З іншого боку, покупець земельної ділянки погодиться на купівлю лише в тому випадку, коли його дохід у формі ренти не буде нижчим від процента, якби ці гроші він поклав до банку.

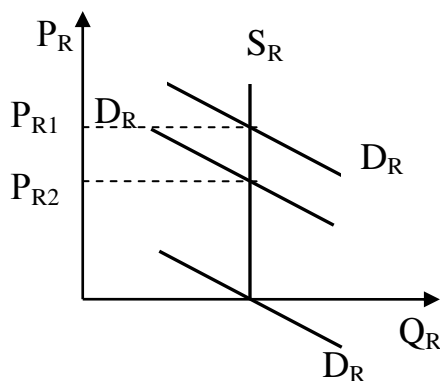

Рис.4.1. Рівновага на ринку землі: зміни земельної ренти

Отже, **ціна землі** — це капіталізована рента, покупець назавжди купує право отримувати земельну ренту. З цих позицій ціну землі можна розглядати як дискontовану вартість аналогічно з придбанням будь-якого капітального блага, що приносить регулярний дохід

Потрібно зазначити, що купівля землі передбачає отримання доходу (ренти) не протягом 1, 2 чи 10 років, а протягом невизначеного часу. Відповідно при розрахунку ціни землі величина t (фактор часу) не враховується: $P = R/i$.

Ціна землі залежить від поточної вартості її граничного продукту та від вартості її граничного продукту в майбутньому. Це означає, що ціна землі є дискontованою поточною ціною ренти. Іншими словами, ціна землі прямо пропорційна величині ренти й обернено пропорційна величині банківської процентної ставки. Це означає, що власник землі продасть її за таку суму, яка, будучи покладеною в банк під проценти, буде давати дохід не менший, ніж рента.

Однак рівень ціни землі на практиці коректується додатковими чинниками, такими як попит на землю, швидка урбанізація, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, інфляція, державне регулювання економіки тощо.

Наприкінці XIX ст. Генрі Джордж в книзі «Прогрес і злидні» (1879 р.) обґрунтував запровадження 100% податку на економічну ренту. Він вважав, що за умов зростання населення власники землі отримують усі більшу величину земельної ренти, не витрачаючи на яких виробничих зусиль. Приріст земельної ренти належить суспільству, а не власникам землі. Його точка зору ґрунтувалась як на рівності і справедливості, так і на ефективності.

Критики єдиного податку на землю стверджують, що:

- тільки цей податок буде недостатнім для покриття усіх державних видатків;
- родючість землі, як правило, підвищують у наслідок додаткових капіталовкладень, тому 100% податок буде несправедливим;
- незароблені доходи пов'язані не тільки з землею.

4.3. Рента: сутність та види

Економічна рента – це дохід не тільки від фактору виробництва «земля», але й будь-якого іншого фактора, пропозиція якого обмежена. Таким є визначення ренти класичною школою.

Слово «рента» у перекладі з французької (rente) означає «повертаю», «сплачую», тобто цим підкреслюється факт передавання частини доходу виробника власникові.

Поняття «економічна рента» ширше поняття «земельна рента». Економічну ренту отримують не лише земельні власники і землекористувачі, але й будь-які власники майна, капіталів, цінних паперів. У зв'язку з використанням цих факторів виникають рентні відносини.

Рентні відносини – відносини між економічними суб'єктами щодо використання у виробництві фактора землі і одержання доходу у формі ренти.

Отже, економічні відносини, пов'язані з використанням землі, формуються і розвиваються насамперед під впливом відносин власності на землю. У зв'язку з цим необхідно розрізняти землеволодіння і землекористування.

Землеволодіння – це фактичне володіння землею на певних юридичних засадах, що зумовлюють відповідні права та обов'язки землевласників. Землеволодіння базується на реальній наявності землі й певній суспільній формі володіння (власність на землю чи її оренда) нею.

Землекористування – система господарського та іншого використання землі, що склалася у країні під дією об'єктивних чинників або запроваджена державою. Мета землекористування – отримання найвищого ефекту від землі за дотримання вимог її збереження й поліпшення.

Земельна рента – це окремий випадок економічної ренти. Вона відображає дохід від використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких обмежена (це плата за використання цих ресурсів).

Рента – особливий вид відносно сталого доходу, безпосередньо не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. У зв'язку з цим розрізняють абсолютну, диференціальну і монопольну ренти.

Ренту, яку отримують усі власники землі незалежно від її якості, К. Маркс назвав абсолютною, а М. Г. Чернишевський – незаробленою.

Власник землі, володіючи монопольним правом привласнювати землю, отримує економічну (абсолютну) ренту – своєрідну данину, яка збирається з гірших і усіх решта ділянок землі. Отже, монополія приватної власності на землю виступає причиною абсолютної ренти. Оскільки ринкова ціна на сільськогосподарські продукти включає абсолютну ренту, то це призводить до її подорожчання. По суті, купляючи таку продукцію, усе суспільство сплачує данину земельним власникам. Тому вже в XIX ст. висувалися різні пропозиції для відміни власності на землю. Так, в "Маніфесті Комуністичної партії" (1848 р.) К. Марксом і Ф. Енгельсом пропонується передавання землі у власність держави («експропріація земельної власності») і спрямування ренти на покриття державних витрат.

Земля розрізняється («диференціюється») за якістю (за родючістю) і за розташуванням – віддаленістю від ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Завдяки більш сприятливими виробничим умовам на кращих і середніх за якістю ділянках землі собівартість одиниці продукції нижча, ніж на гірших ділянках. Тому на таких ділянках підвищується прибуток суб'єктів господарювання. Він утворюється як різниця між суспільною ціною, яка відображає підвищені виробничі витрати на гірших земельних ділянках та індивідуальною ціною одиниці продукції, що складається на найкращих і середніх за якістю землях.

Монополіст земельної власності прекрасно обізнаний про якість належної йому землі. Тому надлишок прибутку дістається йому у вигляді диференційальної ренти. Така рента буває двох видів.

Власник землі отримує диференціальна ренту I (першого роду) (лат. differentia - різниця) з найкращих ділянок, які відрізняються більшою природною – незалежною від людини – родючістю і кращим розташуванням, порівняно із землями з нижчою родючістю і гіршим розташуванням. Здаючи землю в оренду, він в орендному договорі передбачає таку орендну плату, яка вилучає на його користь відповідну різницю надприбутку.

Диференціальна рента II (другого роду) утворюється внаслідок того, що орендар підвищує економічну родючість землі. Він вносить добрива, здійснює меліорацію та інші агротехнічні заходи, тобто відбувається інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. Вона означає збільшення виробництва продукції без розширення земельних ділянок шляхом кращого використання засобів виробництва і робочої сили. Такі заходи підвищують ефективність додаткових капітальних затрат, в результаті чого собівартість одиниці продукції знижується. Продаючи продукцію за ринковою ціною, що встановилася і яка відповідає умовам виробництва на гірших землях, фермер отримує більший прибуток. Він є різницею між ринковою ціною продукції та індивідуальною ціною, яка знизилася внаслідок інтенсифікації господарства на орендованій ділянці.

Другий диференційований надприбуток з самого початку дістається підприємцю, чії капітальні витрати виявилися більш ефективними. Це спонукає орендаря покращувати землекористування і збільшувати продуктивність сільського господарства. Цей надприбуток орендар може отримати до закінчення строку договору оренди. Коли ж власник землі укладає з підприємцем орендний договір на новий строк, то він враховує результати капіталовкладень у поліпшення землі, здійснені без будь-якої його участі, і призначає більш високу орендну плату. У результаті новий надприбуток перетворюється в диференціальну ренту II.

Монопольна земельна рента утворюється на ділянках землі, які дозволяють вирощувати рідкісні культури. Ціни на такі культури будуть монополізовані і перевищувати ціни конкурентних ринків. Це створює додатковий прибуток.

Проблема земельної ренти вивчалася різними теоретичними школами. Неокласики часто використовують терміни «рента» і «орендна плата» як синоніми. У дійсності рента складає лише частину суми, яку орендар сплачує земельному власникові.

Орендна плата (лат. arrendare – здавати в наймання) включає, крім ренти, амортизацію на будівлі і споруди (які знаходяться на землі), а також відсоток на вкладений капітал. Якщо власник землі зробив якісь поліпшення, то він повинен відшкодувати вартість цих споруд і отримати процент на витрачений капітал (адже він міг покласти капітал у банк і спокійно жити, отримуючи проценти). Будівництво будівель і споруд на землі, витрати, пов'язані з покращанням родючості, розвиток

інфраструктури призводять до того, що в складі орендної плати дедалі більшу частку складають амортизація і процент на капітальні вкладення – рента «зростає». Відбувається це тому, що земельний власник намагається врахувати ці вкладення, підвищуючи орендну плату.

Чим коротший у часі контракт, тим швидше можна підвищити орендну плату, мотивуючи це покращеними якість землі або розвинутою інфраструктурою господарства. Тому орендарі намагаються здійснити такі вкладення, які повністю окупляться за період оренди. Звідси відома протилежність інтересів. Власники землі намагаються скоротити строки оренди, а орендарі намагаються її збільшити. Невипадково у Західній Європі склалася традиція здавання землі під будівлі строком на 99 років. За цей період вартість могла бути цілком списана, а сама будівля приходила у повну непридатність. Орендний договір у Бельгії (де на початку 90-х років орендувалося 68 % усіх земель) укладається, зазвичай, на строк не менше 9 років, хоча у цій країні існує практика договорів і на більш тривалий строк.

Сучасна економічна теорія поняття орендної плати відносить не лише до землі, але і до інших факторів виробництва, маючи на увазі, що кожний фактор використовується у певний час і береться немов би на прокат. У цьому значенні виступає ціна праці як ціна використання робочої сили за певний час. Ціна засобів виробництва розглядається як своєрідна прокатна ціна. Отже, орендна плата – ціна за користування будь-яким фактором виробництва.

Неокласична школа розширила розуміння рентних відносин, вони довели, що їх не можна обмежувати лише послугами землі і розповсюдили принципи формування ренти на усі види ресурсів, пропозиція яких є обмеженою (фіксованою). З цих позицій, економічна рента - не просто дохід від виробничого фактора землі, а дохід від будь-якого ресурсу виробництва, пропозиція якого є абсолютно нееластичною.

Представники неокласичної школи (А. Маршалл) вважають, що повна рента створюється за допомогою трьох факторів:

- природна родючість ґрунту;
- поліпшення землі за рахунок капіталовкладень;
- інфраструктурні фактори, що поліпшують розташування землі.

Маршалл вважав, що капітал буде вкладатися до того моменту, поки додаткові капіталовкладення не перестануть давати додатковий дохід. Витрати на капіталовкладення включаються в ціну продукції і повертаються підприємцю. Така ситуація характерна для довготривалого періоду часу. А для короткого періоду часу, на його думку, характерна квазірента.

Квазірента – це додатковий дохід підприємця за використання агротехніки та інтенсивне використання землі.

Квазіренту неокласики характеризують як несправедливий додатковий прибуток у короткостроковому періоді, який одержують внаслідок того, що не доводиться здійснювати «основні» витрати на придбання засобів виробництва, тому що вони уже були здійснені попередньо. Якщо людина володіє виключними природними здібностями і обдаруваннями, які не є результатом її особливих зусиль чи жертв, здійснених заради майбутніх вигод, це дозволяє їй одержувати додатковий дохід порівняно із тим, який очікують звичайні люди за аналогічних витрат праці і капіталу.

Отже, доходи від рідкісних здібностей неокласики розглядають як квазіренту. Наприклад, оперні співаки чи професіональні футболісти одержують квазіренту завдяки своїм рідкісним здібностям. Футболіст, що заробляє 2 млн. доларів на рік, добре грав би і

за 50 тис. доларів, якби це було звичайною ціною за його послуги. Різниця у 1,95 млн. доларів і буде квазірентою, яку футболіст одержує завдяки нееластичності (обмеженості) пропозиції гравців його класу.

Економічна рента, за неокласичними уявленнями, – це різниця між фактичним доходом, який одержує власник виробничого ресурсу, і тим нормальним доходом, який даний ресурс міг би принести за умов його альтернативного використання.

Світова квазірента означає надприбуток, який отримують ТНК, країни і цивілізації, які першими освоїли нові, більш ефективні винаходи та інновації, покоління техніки і технології (технологічна квазірента), способи ведення господарства і форми підприємництва (організаційно-господарська квазірента), фінансові і валютні механізми (фінансово-валютна рента) та ін. Квазірента – тимчасове явище: вона реалізується до того часу, поки нові технології, спосіб господарювання, фінансовий механізм не стануть загальнопоширеними, такими, що визначають рівень світової ціни на товар чи послугу, які реалізуються на світовому ринку. Інша ситуація спостерігається у формуванні і розподілі світової квазіренти, яку привласнюють країни, що постачають на світовий ринок більш ефективні прилади, устаткування, сучасні матеріали, високотехнологічні послуги. Частка цих товарів і послуг на світовому ринку швидко збільшується, як і обсяг технологічної квазіренти.

Сучасна економічна теорія стверджує, що рента – це дохід від фактора, пропозиція якого абсолютно нееластична. Це означає, що рента можлива лише при фіксованій кількості певного ресурсу. Вона створюється завдяки тому, що альтернативна вартість капіталовкладень в інші галузі буде нижчою. Рентні відносини можуть виникати у різних галузях, де ресурси дуже обмежені. Тому говорять про різні види ренти. Гірська рента виникає при використанні родовищ корисних копалин; екологічна рента створюється завдяки якості навколишнього середовища, наприклад, на ринку житла, рекреаційних зон тощо; рента рідкості стосується використання таланту або виняткових здібностей певних людей.

Рента може виникнути також при штучному підтриманні обмеженості ресурсів (зміна прав власності, введення тарифів на користування певними благами, квотування, ліцензування тощо). Ренту, яка виникає під впливом політичних факторів, називають фальшивою. Вона виникає, наприклад, у вигляді хабарів або витрат на політичні кампанії за право отримати державні субсидії або право придбати певні ресурси тощо.

Тема 5. Аналіз ринків природних ресурсів в Україні

5.1. Мінеральні ресурси.

5.2. Земельні ресурси.

5.3. Водні ресурси.

5.4. Лісові ресурси.

5.1. Мінеральні ресурси

Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність розвіданих запасів різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. Мінеральні ресурси, як і лісові та земельні, є основними предметами праці сучасного суспільства.

Розміщення корисних копалин на планеті обумовлено природними законами. Як відомо, вони розміщені досить нерівномірно. В неоднорідній за своїм складом земній корі спостерігається закономірна зміна хімічного складу з глибиною. Літосфера поділяється на три великі зони:

Поверхнева зона – гранітна, кисла, з такими хімічними елементами: водень, гелій, літій, берилій, бор, кисень, фтор, натрій, алюміній, кремній, калій, рубідій, цирконій, ніобій, молібден, олово, цезій, тантал, вольфрам, радій, родон, торій, уран, а також елементи менш типові – фосфор, хлор, титан, марганець, золото, рідкоземельні.

Середня зона – базальтова, основна, з типовими елементами: вуглець, кисень, натрій, магній, алюміній, фосфор, сірка, хлор, кальцій, марганець, бром, йод, барій, стронцій.

Глибинна зона — перидотитова, ультраосновна, з такими типовими елементами: залізо, титан, ванадій, хром, кобальт, нікель, рутеній-паладій, осмій-платина.

Окрім того, виділяється типова жильна група хімічних елементів з переважанням металів. У жилах переважно концентруються залізо, сірка, кобальт, мідь, нікель, цинк, галій, германій, миш'як, селен, молібден, срібло, кадмій, індій, олово, сурма, телурій, золото, ртуть, свинець, вісмут.

Україна належить до регіонів світу, найбільш насичених мінеральними ресурсами. На її території розвідано 7667 родовищ 94 видів корисних копалин. Із них на державному балансовому обліку знаходяться 5860 родовищ. Експлуатується 3222 родовища 62 видів корисних копалин.

Україна володіє одними з найбільших у світі запасами залізних, марганцевих, титанових, уранових і цирконієвих руд. До розряду високоякісних відносяться вугільні, каолінові, графітові, калійні родовища. Значними є запаси кам'яної солі, самородної сірки, флюсової сировини і вогнетривких глин, скляних пісків, бентонітів, цементної сировини та низки інших видів корисних копалин. До відносно незначних належать запаси газу та нафти.

Залежно від складу та характеру використання в господарстві корисні копалини поділяються на такі групи:

Горючі: нафта, горючий газ, вугілля, торф, горючі сланці.

Нафта на сучасному етапі розвитку суспільства – найважливіший і найпрогресивніший мінеральний ресурс. Її калорійність значно вища, ніж таких видів палива, як вугілля, торф, сланці. Вона є високоекономічною вуглеводневою сировиною для виробництв, які базуються на хімії органічного синтезу. З нафти одержують високоякісні види пального, різні мастила і широкий асортимент цінних хімічних продуктів. На жаль, розвідані запаси цієї цінної сировини в Україні невеликі.

Нині Україна власним видобутком може задовольнити свої потреби в нафті лише на 10 %, газі – на 20–25 %. Її частка у світовому видобутку нафти й газу дуже незначна (0,02 % видобутку нафти й конденсату та 0,3 % видобутку газу). В Україні нафти видобувається у 100, а газу – у 15 разів менше, ніж у США. Частка нашої країни у європейському видобутку цих видів ресурсів теж невисока: нафти – близько 0,2 %, газу – 1,6 %.

Основна частина запасів і видобутку зосереджена у небагатьох родовищах. Більшість родовищ нафти в Україні є комплексними (вміщують конденсат, супутній газ) і невеликими за запасами. Газові родовища мають потужні поклади (добовий дебіт свердловин на окремих нових родовищах становить 2 млн. м³).

Вугілля відіграє важливу роль у сучасному світовому господарстві завдяки своїм фізико-хімічним властивостям і величезним запасам. За походженням і якістю розрізняють кам'яне та буре вугілля. Світові запаси кам'яного вугілля становлять майже 22 трлн. т. Його запаси в Україні величезні. Загальні ресурси України становлять 100 млрд. т. Підготовлені до експлуатації родовища мають майже 10 млрд. т енергетичного вугілля. Якщо щорічно видобувати 240 млн. т, то запасів вистачить на 300–400 років.

Вугледобування в Україні зосереджене в трьох басейнах: Донецькому і Львівсько-Волинському кам'яновугільних та Дніпровському буровугільному.

Рудні або металеві: руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних і радіоактивних металів.

В Україні відкрито понад 80 родовищ залізної руди. Марганцеві руди є другим після залізних руд компонентом сировинної бази металургійного виробництва. За запасами марганцевої руди (2,4 млрд. т, у тому числі активних – 1 млрд. т) Україна посідає перше місце в світі. У межах України зосереджена половина відомих світових запасів марганцевої руди. Основні поклади її розміщуються в двох басейнах – Нікопольському (Дніпропетровська область) та Великотокмацькому (Запорізька). Крім цих басейнів, поклади марганцевої руди є в Карпатах, Донецькій та Одеській областях, Побужжі.

Україна має значну сировинну базу кольорової металургії. Її надра багаті на поклади різноманітних руд, зокрема алюмінієвих і таких, що містять в собі титан, цирконій, магній, ртуть та інші метали.

За запасами титанової сировини Україна займає помітне місце у світі. Титано-цирконієві руди є в Житомирській, Київській, Дніпропетровській, Черкаській і Донецькій областях.

Важливе народногосподарське значення має алюміній. Добувають його з алюмінієвих руд – бокситів, алунітів, нефелінів тощо. В Україні вони представлені покладами бокситів (Смілянське – в Черкаській області і Високопільське – в Дніпропетровській), нефелінових сієнітів (у Приазов'ї), алунітів (Беганське і Березівське родовища в Закарпатській області).

Запаси ртутних руд в Україні зосереджені в основному в межах Донецького кряжу. Розробляється Микитівське родовище ртуті (Горлівка Донецької області). Основний мінерал цих руд – кіновар (містить понад 80 % ртуті).

В Україні добувають нікеле-кобальтові і залізнікелеві руди (на Побужжі і в Придніпров'ї). Вміст нікелю в рудах невисокий – 0,4–1,5 %. Промисловими вважаються руди, у яких міститься понад 1 % нікелю.

Поліметалічні руди, до складу яких входять свинець і цинк, розвідані в межах Донецького кряжу, в Закарпатті (Березівське і Беганське родовища), прояви їх виявлені у Передкарпатті.

Україна має значні запаси уранових руд. Основний промисловий мінерал руди – ураніт (вміст ізотопів урану до 38 %). Добувають уран в Кіровоградській і Дніпропетровській областях. Уранові руди – стратегічна сировина, необхідна для функціонування атомної енергетики.

3. Нерудні або неметалеві: а) будівельні матеріали (природне будівельне каміння, будівельні глини, цементна сировина); б) індустриальна мінеральна сировина (азбест, графіт, слюда, корунд, магнезит, скляні піски); в) хімічна мінеральна сировина (солі, сірка, селітра); г) сировина для виробництва мінеральних добрив (калійні солі, фосфорити, апатити); г) коштовне, напівкоштовне та виробне каміння (алмаз, рубін, смарагд, сапфір, топаз, аметист, яшма, малахіт, мармур та ін.).

Кам'яні будівельні матеріали за використанням поділяються на декоративно-облицювальні та будівельні. Провідне місце займають декоративно-облицювальні. Їх видобуток має міждержавне значення. В Україні зосереджені значні запаси граніту, гранодіориту, діориту, лабрадориту, габро, мармуру, мармуровидних вапняків тощо. Перше місце серед цих корисних копалин займають граніти. Найперспективніші родовища – Жежелівське (Вінницька область), Старобабанське (Черкаська), Богуславське (Київська), Крошнянське, Лазовиківське, Коростишівське (Житомирська область).

Сировина для будівельних матеріалів має повсюдне поширення, хоча окремі області відрізняються між собою переважанням певних її видів. Найбільші родовища скляних пісків – у Донецькій області (Авдіївське, Новомихайлівське), Харківській (Новоселівське), Чернігівській (Глібівське), Львівській (Великоглібовицьке). У цих областях зосереджено 55 % усіх запасів. На Донецьку, Харківську та Чернігівську області припадає 86 % видобутку скляних пісків в Україні.

Поклади мінеральних ресурсів мають різний рівень вивченості та різний рівень точності оцінки. За ступенем розвіданості та кількісної визначеності запаси мінеральних ресурсів поділяються на чотири категорії:

А – детально розвідані родовища з точно визначеними межами залягання, властивості яких докладно вивчено;

В – розвідані родовища з приблизно визначеними межами залягання;

С₁ – розвідані в загальних рисах родовища із запасами, підрахованими за допомогою екстраполяцій;

С₂ – попередньо оцінені запаси, якість яких визначена за єдиними пробами та зразками.

Всі ці чотири категорії складають балансові запаси, використання яких економічно доцільно. До збалансованих запасів корисних копалин належать ті, які при наявній техніці не можуть бути ефективно використані. Існує також категорія прогнозних запасів корисних копалин, що оцінюються наближено у вигляді можливих.

Для експлуатації корисних копалин потрібно, щоб родовища містили достатню економічно вигідну кількість необхідних корисних компонентів. Крім кількісної сторони, враховуються якісні показники – вміст корисних компонентів, умови та глибина залягання, потужність пластів, особливості покривних шарів тощо.

Багато корисних копалин містять по кілька компонентів (наприклад, поліметалічні руди), мають корисні домішки. Поряд з мінеральними ресурсами одного виду розміщені ресурси інших видів. А відтак це потребує комплексного використання сировини.

Для господарського освоєння найвигідніші територіальні поєднання корисних копалин, що полегшують комплексну переробку сировини, формування великих територіально-виробничих комплексів (ТВК).

5.2. Земельні ресурси

В умовах зростання чисельності населення світу та зменшення площ, придатних до вирощування сільськогосподарських культур, Україні вкрай важливо максимально повно та ефективно використовувати потенціал землі як однієї з конкурентних переваг вітчизняного сільського господарства. За оцінками експертів, українські землі здатні забезпечити продуктами харчування 140-145 млн. осіб, тому підвищення ефективності використання земельних ресурсів сприятиме збільшенню обсягів виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції і забезпеченню продовольчої безпеки

України, а також розширенню експорту сільськогосподарської продукції, збереженню ландшафтного і біологічного різноманіття країни.

Загальна територія України станом на 01.01.2012 р. становила 60354,9 тис. га, з яких 41557,6 тис. га або 68,86 % – сільськогосподарські угіддя.

У структурі сільськогосподарських угідь рілля займає 78,1 % (32,5 млн. га), що значно більше, ніж у європейських країнах і США. За часткою природних кормових угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь (1 %) Україна значно поступається іншим країнам світу – в більшості європейських країн цей показник коливається в межах 30-40 %, а у Великій Британії і США становить 63,1 і 56,0 % відповідно. Все це є свідченням високого рівня освоєння і навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, що підвищує імовірність виникнення загроз поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду країни.

Україна характеризується високим рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення і поступається за цим показником лише Канаді, Росії, Білорусії та США (за рівнем забезпеченості ріллею – лише Канаді та Росії).

Українські землі характеризуються високим рівнем природного ресурсного потенціалу. Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель, який проводився у 2006-2010 рр. державним науково-технологічним центром охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та продовольства України «Центрдержродючість», свідчать, що 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній.

Високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн. га (93,8 % загальної площі орних земель). Із них землі, придатні для вирощування озимої пшениці, становлять 27,1 млн. га, ячменю – 28,1 млн. га, кукурудзи – 17,6 млн. га, соняшнику – 14,3 млн. га, цукрових буряків – 7,0 млн. га.

Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн. га або 36 % від площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. у складі орних земель їх налічується 43,7 %.

Спостерігається значна різниця часток особливо цінних земель у загальній площі ріллі за різними областями України – від 2,3 у Луганській області до 79,8 % у Полтавській .

Значна площа сільськогосподарських угідь в Україні є деградованими. Так, за даними Держземагентства України, близько 1,7 млн. га (4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції) і 13,3 млн. га (32 %) – водній ерозії, а понад 2 млн. га угідь (4,8 %) піддані сумісній дії водної та вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн. га середньо- і сильнозмитих, у т. ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн. га (25,8 % сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,3 млн. га (5,4 %) – солонцюваті і 1,7 млн. га (4,1 %) – засолені, 1,9 млн. га – перезволожені, 1,8 млн. га – заболочені і 0,6 млн. га – кам'яністі. Понад 20 % території України забруднено різними токсичними сполуками, у т. ч. значні площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50 % території України.

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою. Так, поступово зростають виробництво валової продукції, урожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Виключенням є зменшення виробництва молока як на 100 га сільськогосподарських угідь, так і у розрахунку на одну особу.

За окремими показниками економічної ефективності використання сільськогосподарських земель Україна поступається провідним країнам світу. Це передусім стосується урожайності сільгоспкультур і виробництва основних видів продукції тваринництва на одну особу (за винятком яєць). Водночас, за виробництвом окремих видів продукції рослинництва на одну особу Україна займає лідируючі позиції, що свідчить про переважне використання земель для потреб рослинництва.

Загалом, у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2-4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог. Через це спостерігається висока землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу. Крім того, за даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79 % прибутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21 % – як результат впровадження технологій.

Основними причинами низької ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні є наступні чинники.

1. Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, що унеможливує удосконалення технологічних операцій вирощування сільгоспкультур, оновлення матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво інновацій.

2. Порушення оптимальної структури посівних площ сільгоспкультур, що приводить до виснаження ґрунтового покриву. Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого у 2011 р. становив 57 %), а також спеціалізація крупних сільгосп підприємств на вирощуванні експортоорієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до розширення площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур з 45 % у 1990 р. до 56,8 % у 2011 р., технічних – з 11,6 до 26,9 % відповідно та зменшення площ посівів кормових культур з 37 % у 1990 р. до 9 % у 2011 р.

3. Недостатній рівень внесення органічних та мінеральних добрив, що призводить до дефіциту поживних речовин в ґрунтах. Так, у 2011 р. на 1 га посівної площі було внесено 0,5 тонни органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13-14 тонн органічних добрив, в Лісостепу – 11-12, Степу – 8-9, у т.ч. на зрошуваних землях – 11-13 тонн.

4. Низький рівень державної підтримки заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорони сільськогосподарських земель, їхнього раціонального використання, консервації деградованих і малопродуктивних земель.

5. Загальна низька культура землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту. Так, переважна більшість сільськогосподарських підприємств використовує традиційні технології вирощування культур, які передбачають обов'язковість оранки ґрунтового покриву, що призводить до порушення його структури та втрати вологи, розвитку ерозійних процесів.

6. Низький рівень використання сільськогосподарськими землекористувачами технології точного землеробства із застосуванням ГІС технологій – системи менеджменту, яка за допомогою інформаційних технологій дає змогу приймати

раціональні рішення з управління агроекологічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві.

5.3. Водні ресурси

Водні ресурси – частина природних запасів води, яка бере участь у суспільному виробництві в конкретних історичних умовах при певному розвитку продуктивних сил. Це визначення характеризує водні ресурси не тільки як природне явище, але й як соціально-економічну категорію, що тісно пов'язана з рівнем розвитку людського суспільства.

Водні ресурси характеризуються специфічними особливостями, що відрізняють їх від інших природних ресурсів – землі, надр, лісів. Усім видам запасів води притаманна висока динамічність і взаємозв'язок, що пояснюється об'єктивними процесами кругообігу води в природі. Завдяки цим властивостям існує можливість багаторазового і багатоцільового використання певних обсягів водних ресурсів, що розкриває шляхи раціонального використання води.

Враховуючи велике значення водних ресурсів для життя суспільства, їх можна розглядати у вигляді водогосподарської інфраструктури, що обслуговує виробничу і соціальну сфери суспільної діяльності.

У народному господарстві існує багатоцільове використання водних ресурсів. Значними споживачами води є міста та населені пункти, промисловість, будівництво, енергетика, сільське господарство. Використовують водні ресурси для виробничих цілей водний транспорт і рибне господарство.

В Україні тисячі великих і малих річок, у складі яких 117 річок довжиною понад 100 км. Найбільш водоносні, економічно важливі за значенням — Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, Тиса, Десна, Прип'ять, Дунай, Прут. Місцевий річковий стік у середньому за водністю році – 50 км³. Якщо в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській областях на одного жителя припадає від 2 до 7 тис. м³ місцевого стоку, то в Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Херсонській – лише від 0,13 до 0,4 тис. Основна водна артерія — Дніпро, стік якого дорівнює близько 65% стоку всіх річок України.

Нерівномірний розподіл останніх по її території пояснюється неоднаковими кліматичними умовами, різним характером рельєфу, геологічною структурою окремих районів тощо. Уся річкова мережа, що забезпечує водними ресурсами всі регіони, складається з дев'ятох основних водозабірних басейнів: Вісли (на північний захід); Дунаю (сюди відносяться ріки Закарпаття); Дністра; Південного Бугу; Дніпра; Сіверського Дінця; водозабірні басейни між Дунаєм та Південним Бугом; між Дніпром і Доном. Окремий басейн утворюють річки Криму.

Значна роль приділяється озерам, котрі також є резервуарами промислового та сільськогосподарського водопостачання, використовуються для судноплавства, рибальства. В озерах сконцентровано 2,3 км³ прісної та 8,6 км³ солоної води.

Важливе значення має використання підземних вод, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори. Підземні води, як правило, задовольняють потреби людей в питній воді, розвідані запаси цих джерел досить значні і зосереджені, головним чином, в Дніпропетровському, Донецькому і Волинсько-Подільському артезіанських басейнах.

Режим річкового стоку протягом річного періоду характеризується значною нерівномірністю й не відповідає рівневі споживання води населенням та галузями народного господарства. Для резервування води та рівномірного використання створюються спеціальні комплекси та сховища.

Найбільші обсяги води використовуються в Степовому регіоні – 37-42% загального обсягу та Донбаському регіоні – 20%, особливо в Дніпропетровській, Запорізькій та Донецькій областях, де зосереджені потужні промислові підприємства та розвинута експлуатація меліоративних систем.

Усі види водозабезпечення розподіляють на дві категорії. До першої відносяться галузі, де користування водою пов'язано з вилученням з річок, озер, водосховищ (промисловість, комунальне господарство, сільськогосподарське зрошування). У такому разі частина води з тієї, що надходить, втрачається, ставши частиною промислової та сільськогосподарської продукції, решта – випаровується. До другої категорії відносять галузі, які для виконання своїх виробничих завдань користуються виключно водними ресурсами. Найбільш значущими є гідроенергетика, водний транспорт, рибне господарство, водний туризм.

Аналіз комунально-побутового споживання води свідчить, що протягом останніх років спостерігається стабілізація у використанні води на території окремих регіонів. В той же час варто відмітити деякі характерні ознаки і відмінності. На територіях Поліського, Подільського та Карпатського регіонів для вказаних цілей води використовується менше, ніж у середньому по Україні: на території Полісся – на 10÷12%, на Поділлі – на 41÷52%, в Карпатському регіоні – на 40%. В окремих областях спостерігається ще більш ощадливе відношення до витрат води для комунально-побутових потреб.

На території Степового, Донбаського регіонів та Криму води використовується значно більше, ніж в середньому по Україні: в Степовому регіоні – на 16÷23%; в Донбаському – на 40÷49%; в Криму – на 12÷19%. В окремих областях спостерігаються більш інтенсивні витрати води для комунально-побутових потреб, ніж в середньому по регіону.

Надзвичайно важливим є економне витрачання води, особливо для побутових потреб. Нині приблизно 20% питної води втрачається через несправність санітарно-технічного обладнання житлових будинків. Для управління об'єктами міського водопостачання створюються автоматизовані системи, що забезпечують управління технологічними процесами (АСУ ТП), централізований диспетчерський контроль.

Вода у промисловому виробництві – це охолодження агрегатів і механізмів, забезпечення санітарно-гігієнічних умов, задоволення особистих потреб працюючих. Витрати залежать переважно від характеру виробництва і засобів водопостачання.

До найбільш водомістких галузей відносяться хімічна, нафтохімічна, целюлозно-паперова, чорна і кольорова металургія, машинобудування. Значні обсяги води, більше ніж решта галузей, використовують теплові (ТЕС) та атомні (АЕС) електростанції для утворення пари в котлах та одержання електроенергії, охолодження масла, газу, повітря, а при роботі ТЕС на вугіллі – для видалення золи і шлаку. Великого поширення набувають ТЕС із оборотними системами, охолоджувачами яких є озера, ставки, градирні.

Збереження води обумовлено впровадженням у промисловість досягнень НТП, розробкою технологічних й організаційних заходів по збільшенню можливостей повторного використання, заміні водного охолодження повітряним, поліпшенню

очищення стоків та скороченню негативного впливу інших споживачів на умови водозабезпечення.

Вода у сільському господарстві – це використання води у зрошувальному землеробстві та меліорації, для водозабезпечення сіл, селищ, населених пунктів. Збільшення площ, які потребують зрошування, наявність систем централізованого водопостачання населеним пунктам вимагають додаткових водних ресурсів. А це, в свою чергу, зумовило необхідність регулювання річкового стоку, спорудження водосховищ, впровадження агротехнічних заходів.

Із застосуванням прогресивних конструкцій прокладено протифільтраційні облицьовувальні канали, впроваджено прогресивну технологію поливу – дощування, автоматизований водорозподіл, на осушувальних системах побудований гончарний дренаж. Застосування меліоративних заходів збільшило оброблювальні площі, почали приносити користь освоєні землі посушливої зони та зони надмірної вологості.

У сучасних умовах у сільськогосподарському господарстві використовують 28-35% загального обсягу води в Україні, що пов'язано із розвитком зрошувального землеробства та забезпечення водою населення пунктів.

Гідроенергетика – досить активний водокористувач. Для одержання електроенергії, через турбіни гідроелектростанцій (ГЕС) пропускають воду, накопичену у водосховищах після весняної повені та дощів. Що ж до гідроелектростанцій, то це основа водогосподарчого комплексу, оскільки вони беруть на себе головні матеріальні затрати по регулюванню стоку річок, освоєнню нових економічних районів. Набутий досвід свідчить про високу ефективність ГЕС. Собівартість виробленої електроенергії в 5-6 разів нижча порівняно з тепловими і атомними, питомі витрати металу при будівництві удвічі менші, ніж при спорудженні ТЕС, набагато нижча трудомісткість обслуговування.

Комплексному використанню водних ресурсів різними галузями народного господарства сприяє створення водосховищ. Вони виконують важливу роль у боротьбі з повенями, забезпечують багаторічне сезонне та добове регулювання річкового стоку. Застосування для гідроенергетичних цілей водосховищ не змінює кількості води і не впливає негативно на якість, однак характерне специфічними особливостями: при спорудженні каскаду гідроелектростанцій виникає можливість багаторазового її використання.

5.4. Лісові ресурси

Для економічного потенціалу регіону ліси мають надзвичайно важливе значення. Ліси використовують як ресурсний матеріал для розвитку різних галузей економіки, створюють придатні умови для життя людини. **Лісові ресурси** – це і деревина, і технічна сировина, і харчові та кормові ресурси. Важливого значення набувають ліси як засіб охорони навколишнього середовища. Завдяки захисним властивостям ліси сприяють поліпшенню водного режиму територій, підвищенню врожайності сільськогосподарських культур.

У сукупності з іншими природними ресурсами лісові ресурси – складова частина продуктивних сил країни, що безпосередньо бере участь в економічному розвитку, у забезпеченні соціальних потреб суспільства, виступає одночасно як засіб виробництва, предмет і продукт праці.

У лісовому господарстві ліс виступає як предмет праці – об'єкт, на який людина діє в процесі праці і який є матеріально речовою основою майбутнього продукту. Праця

спрямовується на здійснення насадження лісового фонду, проведення реконструкції деревостанів, сприянню природного лісоведення, а також здійснення вирубки лісу з метою одержання лісопродукції та формування ландшафтів.

Одночасно ліс виступає як засіб праці, який служить засобом впливу людини на предмет праці, змінюючи його. Використовуючи насіння як засіб праці, людина створює новий ліс, регулює лісокористування, забезпечує відтворення лісу. В цьому проявляється двоїстість економічної природи лісових ресурсів.

Уявлення про лісові ресурси як продукт праці розглядається виходячи із обсягу праці, що витрачається на лісовирощування. В даному випадку праця як діяльність людини використовується для підготовки лісових ресурсів до їх використання виходячи із потреб людей, спрямовується на формування потрібних напрямів у вирощуванні лісів.

До складу заходів, спрямованих на забезпечення впливу на стан та використання лісових ресурсів відносять: усі види рубок, осушення лісових земель, внесення добрив, посадка лісових культур, реконструкція малоцінних деревостанів, заходи, пов'язані із збереженням лісів, їх охороною.

Організація лісового господарства передбачає:

- 1) розроблення та затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів з ведення лісового господарства;
- 2) поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій, виділення особливо захисних лісових ділянок;
- 3) установлення віку стиглості деревостанів, норм використання лісових ресурсів;
- 4) проведення лісовпорядкування;
- 5) ведення державного лісового кадастру, обліку лісів;
- 6) ведення моніторингу лісів;
- 7) проведення лісової сертифікації;
- 8) здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо ведення лісового господарства, визначеними законодавством.

Лісовими ресурсами є деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва. За своїм призначенням поділяються на лісові ресурси державного і місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. Всі інші лісові ресурси відносяться до ресурсів місцевого значення.

Основні напрями сучасного лісового господарства – лісорозведення та лісовідновлення; охорона і захист лісу; заготівля та переробка лісових ресурсів.

Лісорозведення передбачає створення штучних лісових насаджень на територіях, де раніше не було лісу. До лісорозведення відносять роботи по створенню лісозахисних смуг, лісомеліорацій тощо.

Земельні ділянки лісового фонду можуть бути у постійному або тимчасовому користуванні.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісгосподарським підприємствам, а також підприємствам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства, а також для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

У тимчасове користування (тимчасове – до 3-х років та довгострокове – до 25 років) для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт, земельні ділянки лісового фонду можуть надаватися підприємствам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним особам та громадянам.

Загальна площа лісів складається із площі лісів державного значення, площі лісів, що знаходяться у користуванні господарств агропромислового комплексу та підприємств (організацій, установ) інших міністерств.

За коефіцієнтом лісистості території Україна відноситься до мало-лісної і лісодефіцитної, враховуючи, що загальна площа її лісів становить 10,78 млн. га, а коефіцієнт лісистості її території – 17,9%; протягом останнього тисячоліття лісистість території зменшилася в 2-3 рази.

Значні площі лісового фонду розташовані в Карпатському регіоні – 21,1% загальної державної площі вкритої лісом, особливо у Львівській (6,4%), Закарпатській (6,4%) та Івано-Франківській (5,8%) областях.

Донбаський та Степовий регіони відрізняються малолісистістю. Тільки 9% від загальної площі земель лісового фонду України знаходиться в Донбаському регіоні; 10,6% – в Степовому регіоні.

Останнім часом в практику впроваджена тенденція багатоцільового використання лісових ресурсів, прагнення до збалансованості різних напрямів їх господарського використання з врахуванням дефіциту лісових ресурсів, а також негативного впливу на навколишнє середовище.

Тема 6. Еколого-економічна оцінка природних ресурсів

6.1. Природні ресурси: функції, оцінки та принципи.

6.2. Види оцінок і витрат природних ресурсів.

6.3. Види платежів за природні ресурси.

6.1. Природні ресурси: функції, оцінки та принципи

Під економічною оцінкою природних ресурсів необхідно розуміти грошове вираження народногосподарської цінності окремих компонентів природи, що враховує витрати суспільної праці на їх відтворення й охорону, а також ефективність використання в народному господарстві та населенням. Економічну оцінку природних ресурсів не можна віднести до економічної категорії, оскільки вона не є складовою частиною економічних відносин у процесі суспільного виробництва. Економічна оцінка природних ресурсів є результатом економічних розрахунків, на підставі яких визначається прогноз цінності окремих компонентів природи.

Об'єктивна необхідність урахування витрат суспільної праці на відтворення й охорону природи в економічних оцінках природних ресурсів, а відповідно й в розмірі плати за природні ресурси зумовлена тим, що вона повинна відбиватися в ціні сировинних ресурсів та інших товарів і послуг. А це означає, що мінімальна економічна оцінка природного ресурсу не може бути меншою за вартість робіт, що забезпечують його відтворення й охорону.

Господарюючі суб'єкти у своїй діяльності використовують природні ресурси, які утворюють природний капітал. Цей процес викликає зменшення запасів природних ресурсів у вигляді як кількісних змін запасів, так і якісних – порушення функцій навколишнього природного середовища.

Природні ресурси безпосередньо пов'язані з навколишнім середовищем, яке виконує такі *функції*:

- забезпечення природними ресурсами;
- асиміляція відходів і забруднення;
- забезпечення людей природними послугами, які визначаються якістю навколишнього середовища.

Природні фактори, що забезпечують життєдіяльність людини, можна об'єднати у чотири групи:

- 1) фізіологічні, які підтримують життєдіяльність людини як біологічного організму;
- 2) соціальні, які забезпечують формування людини як особистості;
- 3) економічні, які підтримують функціонування економічної системи і відтворення людини як трудового ресурсу;

4) екологічні, які регулюють і підтримують стан екосистеми і якість життя людини.

Обмеженість природних ресурсів і погіршення стану довкілля є передумовою для адекватної оцінки природних ресурсів, їх функцій (послуг), що забезпечують нормальні процеси життєдіяльності.

Оцінка природних ресурсів передбачає врахування комплексу компонентів:

- визначення вартості природних ресурсів;
- вибір оптимальних напрямів використання кожного виду ресурсів;
- визначення економічної ефективності інвестицій у природно-ресурсний комплекс;
- оцінка втрат від нераціонального використання природних ресурсів;
- моніторинг стану і використання природних ресурсів.

Оскільки багато компонентів природних ресурсів є дефіцитними, потреби народного господарства і населення задовольняються частково їх заміниками, які, як правило, дорожчі. Відповідно економічна оцінка дефіцитного природного ресурсу визначається не за витратами суспільної праці на його відтворення і охорону, а за вартістю заміника. Це максимальна економічна оцінка.

Максимальна економічна оцінка природного ресурсу вимірюється рівнем економічного ефекту від його використання в найбільш ефективних напрямках споживання. Вона не повинна бути нижчою за мінімальну, оскільки за таких умов процес відтворення й охорони природного ресурсу є неефективним.

Мінімальну і максимальну економічну оцінку природних ресурсів використовують для обґрунтування ефективності господарських рішень, планів і державних програм з природокористування, їх використовують для обґрунтування нормативів плати за спеціальне використання й оренду природних ресурсів, а також для визначення величини екологічної шкоди, заподіяної деструктивною виробничо-господарською діяльністю. Економічну оцінку природних ресурсів використовують для обґрунтування економічних санкцій за нераціональне природокористування та диференціації екологічного й земельного податків. Вони, як правило, є складовою частиною кадастрів природних ресурсів.

Під ціною природних ресурсів розуміють кошти, що будуть отримані в результаті продажу природних об'єктів. Ціна природних ресурсів складається в процесі економічних відносин, пов'язаних з їх купівлею-продажем (змінюю власності). Вона

формується під впливом таких факторів: попит, пропозиція, якість природних ресурсів та ін.

Принципи економічної оцінки природних ресурсів – це сукупність основних правил, якими необхідно користуватися під час економічної оцінки окремих об'єктів природи:

- комплексна економічна оцінка усіх компонентів природних ресурсів;
- урахування переваги і дефіциту окремих компонентів природних ресурсів;
- вартісна оцінка природних ресурсів з урахуванням впливу господарських дій;
- регіональна диференціація економічних оцінок;
- динамічна абсолютна економічна оцінка в часі.

Комплексна економічна оцінка передбачає економічну оцінку всіх компонентів природних ресурсів, що становлять окремий об'єкт природи. Так, при здійсненні економічної оцінки лісових ресурсів необхідно враховувати *еколого-економічний ефект* від використання деревини й інші матеріальні блага, що дає ліс.

Урахування переваги і дефіциту окремих компонентів передбачає економічну оцінку особливо дефіцитних компонентів природи більш високими економічними оцінками. Цей принцип передбачає прискорене вичерпання дефіцитних природних ресурсів, а відповідно їх заміну іншими, що мають вищу економічну оцінку. Підвищена економічна оцінка таких природних ресурсів буде стримуючим фактором на шляху їх нераціонального використання.

Вартісна оцінка природних ресурсів з урахуванням впливу господарських дій, що змінюють кількісні та якісні параметри природного потенціалу передбачає, що цінність природних ресурсів змінюється (збільшується або зменшується) під впливом господарських акцій.

Регіональна диференціація економічних оцінок передбачає застосування різних економічних оцінок щодо однакових за якісними і кількісними параметрами компонентів природних ресурсів у випадках, якщо різні природно-географічні та економічні умови їх відтворення й використання. Так, корисні копалини матимуть різні економічні оцінки залежно від стану транспортних шляхів, розміщення потужностей з переробки сировинних ресурсів, попиту на сировину на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Динамічна абсолютна економічна оцінка у часі передбачає корегування економічних оцінок окремих об'єктів природи у зв'язку із впливом інфляції, зміною якості природних ресурсів, попиту на них та дією інших факторів.

6.2. Види оцінок і витрат природних ресурсів

В оцінюванні природних ресурсів необхідно розрізняти ціну та економічну цінність природи. Залежно від потреб людини вона може бути матеріальною, соціально-політичною, естетичною тощо. Тому виділяють:

- **економічну оцінку**, яка відображає корисність природних ресурсів для задоволення потреб через виробництво і (або) споживання;
- **неекономічну оцінку**, яка відображає екологічні, соціальні та інші цінності ресурсу.

Можна виділити дві групи економічних оцінок природних факторів: оцінювання економічних результатів використання природних ресурсів і економічні наслідки впливу на навколишнє середовище. Для оцінювання середовища використовують показник економічних втрат від забруднення.

Природні ресурси можна оцінити двома методами: затратний і результатний.

1. Затратний метод. Оцінювання здійснюється з точки зору виробників, які використовують природний ресурс. Його основою є затрати, суспільно необхідні для відтворення кількісних показників і якісних властивостей природних факторів. Основні затрати виробників пов'язані з: аналізом ринку, освоєнням ресурсу та його підготовкою до його добування; добуванням ресурсу; відновленням місць добування; усуненням наслідків для навколишнього середовища; технологічними затратами.

На витрати виробників впливають такі фактори: природні умови, правові і політичні, НТП. Цей метод є достатньо простим, проте має протиріччя – найменш затратним буде більш якісний природний ресурс і навпаки.

2. Результатний метод. Оцінювання здійснюється з врахуванням споживчих властивостей природних ресурсів та їх здатності задовольняти потреби. Така оцінка може відбуватися двома способами: *за величиною ефекту* або *за величиною затрат*, необхідних для заміщення природних функцій.

Ефект від використання природних ресурсів залежить від їх видів;

1) *для сільськогосподарських земель* це може бути: дохід від реалізації продукції, родючість земель, умови для виробництва;

2) *для рекреаційних ресурсів* це може бути: ефект від оздоровлення населення, дохід від продажу рекреаційних послуг, доступність, можливість надання супутніх товарів та послуг;

3) *для водних ресурсів* це може бути: дохід від продажу питної води, дохід від продажу продукції рибогосподарського комплексу, соціальний ефект від очищення питної води;

4) *для лісових ресурсів* це може бути: дохід від реалізації продукції, ефект від підтримування біорізномаяття, ефект від поліпшення водного балансу;

5) *для земель несільськогосподарського призначення* це може бути: дохід від комерційного використання; соціальний ефект від забезпечення людей роботою.

Економічна оцінка природних ресурсів передбачає прогнозування майбутньої еколого-економічної ситуації. Це дасть можливість отримати об'єктивні прогнозні економічні оцінки природних ресурсів.

Екологічні витрати – це фундаментальне поняття економіки природокористування. На ньому оснований розвиток економічних аспектів природокористування. **Природоохоронні витрати** – це суспільне необхідні видатки на підтримання якості середовища життя, здійснення будь-яких видів та форм господарської діяльності і на спільне підтримання природно-ресурсного потенціалу, включаючи збереження екологічної рівноваги на всіх рівнях (від локального до глобального).

Складові природоохоронних витрат: *екологічні витрати* суспільного виробництва – витрати на заходи щодо зниження викидів шкідливих речовин в оточуюче середовище; *витрати*, пов'язані з підтриманням природно-ресурсного потенціалу; *витрати суспільного розвитку* – видатки на відновлення людини, її біологічних і соціальних якостей.

6.3. Види платежів за природні ресурси

Одним з дієвих засобів впливу на політику природокористування є плата за природні ресурси. Розміри такої плати визначають за допомогою економічної оцінки, в

основу якої покладено диференційну ренту. Розрізняють шість *видів платежів* за ресурси:

- платежі за право користування природними ресурсами;
- плата за відтворення та охорону природних ресурсів;
- рентні платежі за експлуатацію природних ресурсів, що мають певні переваги на ринку;
- штрафні платежі за понаднормативне використання природних ресурсів;
- компенсаційні платежі за виведення природних ресурсів з цільового використання або погіршення їхньої якості, спричинені їх використанням;
- плата підприємств за використання середовища для розміщення відходів виробництва.

Вартісна оцінка природних ресурсів ґрунтується на таких двох показниках: витрати на підготовку та використання; прибуток виробника, одержаний у результаті використання ресурсу.

Регіональна оцінка ґрунтів враховує вид землекористування, властивості ґрунту, забезпеченість водою, транспортом та енергією.

Оцінка води залежить від її дефіцитності. За умов нестачі води її оцінка ґрунтується на принципах рентних платежів. При цьому враховують витрати на підготовку й очищення води та її постачання споживачу. Вартість води диференціюється за басейнами річок.

Атмосферне повітря за відсутності дефіциту поки що лишається безкоштовним.

Найпростіший спосіб оцінки родовищ корисних копалин полягає у підрахунку витрат на видобуток усієї маси копалин. Оцінку родовища можна здійснювати також через диференційну ренту.

До економічних методів управління природокористуванням належать платежі за екологічні збитки.

Екологічний збиток – це зміна корисності довкілля внаслідок його забруднення.

Він оцінюється як витрати суспільства, пов'язані зі зміною природного середовища, і складається з таких витрат:

- додаткові витрати суспільства у зв'язку зі змінами в навколишньому природному середовищі;
- витрати на повернення довкілля в попередній стан;
- додаткові витрати майбутнього суспільства у зв'язку з використанням частини дефіцитних природних ресурсів.

Збиток суспільству внаслідок забруднення довкілля позначається на діяльності окремих об'єктів – населення, об'єктів житлово-комунального та промислового господарства, водних, лісових і земельних ресурсів тощо.

Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин у поверхневі водойми, територіальні та внутрішні морські водойми, а також у підземні горизонти та систему комунальної каналізації;
- розміщення відходів виробництва у навколишньому середовищі.

Розміри платежів визначають на підставі лімітів забруднюючих речовин, які встановлюються для підприємств з урахуванням гранично допустимих викидів і скидів кожного інгредієнта в тоннах за рік. Ліміти розміщення відходів у навколишньому

середовищі визначають для підприємств як фізичний обсяг відходів залежно від класу токсичності.

Тема 7. Природна рента як основа оцінювання землі

7.1. Теорія природної ренти.

7.2. Оцінка сільськогосподарських земель на основі земельної ренти.

7.3. Лісова рента: сутність, вилучення та розподіл.

7.4. Інституційні зміни і земельна рента.

7.1. Теорія природної ренти

Природні ресурси – частина усїєї сукупності природних умов існування людини, важливі компоненти оточуючого середовища людини, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і духовних потреб.

В результаті їх використання може виникати **природна рента**. Уявлення про рентні доходи як соціально-економічної категорії змінювалися разом з розвитком суспільства та світового господарства: від земельної до квазіренти. Вона проявляється в різних видах діяльності, в яких використовуються природні ресурси. Природною рентою можна вважати частину вартості продукту, яка утворюється як різниця між ринковою та індивідуальною вартістю. Ціни на продукцію природних галузей можуть відрізнитися від середніх витрат. Якщо вони перевищують середні витрати, то буде утворюватися рента.

Доходи рентного характеру можна поділити на ренту і квазіренту. **Природна рента** – це дохід від власності на природні невідтворювальні (надра) або важковідтворювальні (земля, ліси) ресурси, який не залежить від економічної діяльності суб'єктів господарювання і виникає в результаті їх експлуатації. Тому рента і природна рента – це ідентичні поняття. Вона поділяється на абсолютну, яка залежить від рідкості ресурсу і диференціальну, яка залежить від якості ресурсу.

Квазірента – дохід від власності на відтворювальні ресурси чи продукти, які користуються підвищеним попитом. Вона не залежить економічної діяльності суб'єктів господарювання і створюється вторинним і третинним секторами економіки.

Природна рента – це різниця між доходом, витратами і прибутком. У галузях, що добувають природні ресурси, ціни на продукцію визначаються на основі витрат виробництва підприємств, які працюють у найгірших умовах. Усі інші підприємства, які працюють у кращих умовах, будуть генерувати ренту.

У більшості випадків, особливо на макрорівні, відмінності ренти і прибутку за факторами, що не залежать від економічної діяльності суб'єктів господарювання, створюють проблеми їх кількісної оцінки. Багатоваріантність задачі не дозволяє сформулювати економіко-математичну модель розрахунку природної ренти, яка буде адекватна реальним умовам господарювання. Варіантом розв'язку такої задачі може бути компроміс між власником природного ресурсу і суб'єктом господарювання у вигляді конкурсу.

Для визначення величини природної ренти можна використовувати норму прибутку, яка розраховується на основі банківського відсотку на вкладений капітал, рентабельності та інших показників з врахуванням найбільш важливих факторів, що формують прибуток. Такими факторами можуть бути:

- державна політика у сфері природокористування;
- кон'юктура попиту і пропозиції;

- динаміка освоєння нових родовищ і видів ресурсів;
- величина запасів.

Ціноутворення на природні ресурси має здійснюватися на основі гірших умов господарювання.

7.2. Оцінка сільськогосподарських земель на основі земельної ренти

Землі сільськогосподарського призначення істотно відрізняються за своєю родючістю, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств та інших землекористувачів. Ці відмінності є об'єктивними, тому виникає необхідність у порівняльній оцінці різних видів ґрунтів, яка відбивала б їх кількісну диференціацію щодо економічної родючості. Крім того, радам народних депутатів, підприємствам, організаціям і установам, орендарям, власникам присадибних ділянок необхідні повні відомості про землю з метою організації її раціонального використання та охорони і регулювання земельних відносин. Вирішення цих питань досягається за допомогою Державного земельного кадастру. Земельний кодекс України передбачає його ведення за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів.

Земельний кадастр – це система необхідних відомостей і документів про місце розташування та правовий режим земельних ділянок, їх розподіл поміж власниками землі і землекористувачами за категоріями земель, про їх оцінку, класифікацію, кількісну та якісну характеристику і народногосподарську цінність. Основними складовими частинами державного земельного кадастру є кадастрове зонування, кадастрові зйомки, державна реєстрація земельних ділянок, облік кількості та якості земель, їх бонітування, економічна оцінка та грошова оцінка земельних ділянок.

Кадастрове зонування передбачає встановлення меж кадастрових зон та кварталів, меж оціночних районів і зон, місця розташування обмежень щодо використання земель. Кадастрові зйомки являють собою комплекс робіт, виконуваних для визначення та відновлення меж земельних ділянок.

Завдання кількісного обліку земельних ресурсів полягає в постійному системному веденні й оновленні інформаційних даних, які характеризують кожен земельну ділянку за площею та складом угідь. Облік якості землі відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними властивостями та набутими властивостями, що впливають на їх родючість.

Бонітування або якісна оцінка землі здійснюється за даними обліку якості землі. Її мета полягає в тому, щоб на основі найбільш важливих природних властивостей (ознак) ґрунтів, які корелюють з урожайністю, виділити ґрунтові відміни, ґрунтові класи й агропромислові групи ґрунтів, систематизувати їх за природною якістю і господарською цінністю для вирощування певних сільськогосподарських культур. Така систематизація – це відносна оцінка видів ґрунтів як природного тіла за сумою відповідних властивостей (вмістом гумусу, поживними елементами, температурним і водним режимами, конфігурацією й особливостями рельєфу тощо) і оцінюється в балах (показник бонітету) за 100-бальною шкалою. Вищим балом оцінюються ґрунти з кращими властивостями з найбільшою природною продуктивністю.

Економічна оцінка характеризує продуктивну здатність землі як засобу виробництва. Відмінність її від бонітування полягає в тому, що земля оцінюється не як природне тіло, а як засіб виробництва в нерозривному зв'язку з економічними умовами виробництва. Це означає, що однакові в природному відношенні ґрунти, які належать за

своєю генезою, фізико-хімічними і біологічними властивостями до того самого бонітету, можуть дістати різні бали економічної родючості через різні умови господарювання (місцеположення, спеціалізацію, дорожні умови тощо).

Для регулювання економічних відносин саме і використовуються дані економічної оцінки землі. Вона здійснюється в двох аспектах: а) загальна оцінка, б) часткова оцінка (ефективність вирощування окремих сільськогосподарських культур або видів багаторічних культурних насаджень). Критеріями загальної економічної оцінки землі є: 1) вартість валової продукції (грн./га), оціненої за єдиними спеціально розробленими кадастровими цінами; 2) окупність витрат, що визначається відношенням вартості продукції до витрат на її одержання; 3) диференціальний дохід, що є додатковим чистим доходом на землях кращої якості і місцеположення. Критеріями часткової оцінки є врожайність культури в ц/га, окупність витрат, диференціальний дохід від кожної вирощуваної культури. Результати часткової оцінки ефективності вирощування окремих культур дають змогу підприємствам правильно вирішувати проблему добору найефективніших для них галузей рослинництва, встановлювати їх оптимальне співвідношення, здійснювати об'єктивну оцінку діяльності окремих рослинницьких підрозділів за наявності в них різноякісних земель, а також більш обґрунтовано визначати планову врожайність і ті параметри господарської діяльності, що пов'язані з її рівнем (обсяги реалізації продукції, витрати на її перевезення і доробку тощо).

На основі одержаних базисних критеріїв по кожному оціночному району складаються оціночні шкали в абсолютних і відносних показниках. Вони використовуються для кількісного порівняння економічної родючості земельних ділянок. Відносні показники оцінки виражаються в балах. При цьому найвище значення оціночного показника певної таксономічної одиниці — ґрунтова відміна, ґрунтовий клас, агропромислова група ґрунтів — береться за 100 балів. Бал інших таксономічних одиниць визначають діленням абсолютного значення їх оціночного показника на абсолютне значення показника, взяте за 100 балів, і множенням одержаного результату на 100.

Дані економічної оцінки землі мають велике значення для обґрунтованого регулювання земельних відносин, зокрема вони є основою для грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення. Така оцінка визначається на рентній основі. Залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок, згідно нового Земельного кодексу, може бути нормативною і експертною.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок здійснюється для визначення розміру земельного податку, орендної плати, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Експертна оцінка використовується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок.

Грошова оцінка землі на загальнодержавному рівні в Україні вперше була здійснена згідно з «Методикою грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення та населених пунктів», затвердженою Постановою Кабінету міністрів України від 23 березня 1985 р.

Грошова оцінка землі – це розрахункова величина, і її не можна ототожнювати з поняттям ціни землі. Ціна землі визначається в процесі купівлі-продажу земельних ділянок з урахуванням на них попиту і пропозиції, місцеположення, бонітету тощо. В світовій практиці існують різні підходи до грошової оцінки землі. В більшості така оцінка зводиться до капіталізації земельної ренти. За згаданою офіційною методикою

грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення здійснюється за одержаним сукупним рентним доходом, що є сумою диференціального і абсолютного рентного доходу.

Диференціальний рентний дохід визначається за формулою:

$$Дрд = (У * Ц - В) - (В * К_p) : Ц,$$

де $У$ – урожайність зернових з 1 га;

$Ц$ – ціна реалізації 1 ц зерна, грн.;

$В$ – виробничі витрати на 1 га, грн.;

$К_p$ – коефіцієнт рентабельності.

Для оцінки орних земель диференціальний рентний дохід розраховується лише по зернових культурах. Це зумовлено необхідністю забезпечення однакового підходу до оцінки земель у різних зонах України. Такій вимозі найбільше відповідають саме зернові культури, оскільки вони займають до 50 % у структурі посівних площ і вирощуються в усіх регіонах держави.

У сільському господарстві, крім диференціального рентного доходу, формується й абсолютний рентний дохід.

Нормативна грошова оцінка орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами визначається як добуток річного рентного доходу за економічною оцінкою виробництва зернових культур, ціни на зерно і терміну його капіталізації за формулою:

$$Г_{оз} = Р_{здн} * Ц * Т_k,$$

де $Г_{оз}$ – нормативна грошова оцінка гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в Україні (у грн.);

$Р_{здн}$ – загальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в Україні (у центнерах);

$Ц$ – ціна центнера зерна (у грн.);

$Т_k$ – термін капіталізації рентного доходу (у роках), який встановлюється на рівні 33 років.

7.3. Лісова рента: сутність, вилучення та розподіл

В основу плати за лісокористування має бути покладений найбільш об'єктивний метод оцінювання природних ресурсів – оцінка на основі природної ренти. Це стосується більшості природних ресурсів, зокрема і лісових.

Рента – це залишкова вартість, яка визначається різницею між товарною вартістю ресурсу, розрахованою у цінах внутрішнього ринку і витратами на заготівлю і транспортування цієї деревини, включаючи підприємницький прибуток. Тому чим багатша країна, чим розвиненіша її транспортна мережа, чим коротша відстань транспортування, тим рентабельніша заготівля і переробка деревини, тим вища рента.

Рентна оцінка лісових ресурсів – це ефективний інструментом сталого лісоуправління. Вона необхідна для виявлення економічно доступних лісових ресурсів, визначення обсягу невичерпного лісокористування, проведення порівняльного аналізу еколого-економічної ефективності суцільних та вибіркового рубань, плануванні рубань, визначення стартових цін на лісоматеріали під час їх продажу на аукціонах, визначення попневої плати за деревину на корені. Економічна ефективність будь-яких рубань пов'язана із рентною вартістю ліквідного запасу.

Рентна вартість лісових ресурсів залежить від ринкових цін, які формуються не за витратами на виробництво, а залежно від споживчої цінності товарів і послуг. Ці цінності створюються ринком за допомогою споживчих уподобань, і визначаються купівельною спроможністю різних груп населення.

Дохідність деревних ресурсів, які складаються із сукупності дерев, можна охарактеризувати критичним діаметром – величиною, за якою стовбурова рента набуває нульового значення. Чим менший критичний діаметр стовбура, тим вища рентна вартість ресурсів і навпаки. Критичний діаметр залежить від регіонального попиту на лісоматеріали, вартості факторів виробництва, деревної породи, якості стовбурів (ділові, дров'яні), інтенсивності рубок, віддаленості насаджень від транзитних шляхів транспорту.

Величина лісової ренти залежить від економічної доступності лісових ресурсів. До економічно доступних ресурсів відносять насадження, рентна вартість яких вища за нуль. Базовою просторовою одиницею обліку лісових ресурсів є виділ, який відрізняється від суміжних породним складом, віком, бонітетом, типом лісу. Для кожного виділу складають детальний таксаційний опис, який характеризує склад деревостанів за породою, розміром та якістю. На основі цих даних, а також даних сортиментних і товарних таблиць розраховують товарну структуру і рентну вартість вибраного деревного запасу.

Платежі за користування лісовими ресурсами не повинні перевищувати їх прибутковості і водночас забезпечувати стягнення лісової ренти повною мірою. Диференціація платежів відповідно до прибутковості робить заготівлю економічно доступних ресурсів рентабельною і перетворює на потужний економічний інструмент раціонального освоєння лісів. Плата за деревні ресурси має враховувати витрати на лісовідновлення, тому що значну частку у виникненні деревини становлять витрати праці і засоби на лісовідновлювальні роботи, охорону, захист, облік, контроль тобто витрати на ведення лісового господарства. Оцінка лісових ресурсів не може бути обмежена розміром ренти.

Природна рента безпосередньо не пов'язана із витратами на лісовідновлення. Це лише вилучення з прибутку лісокористувачів понад нормовану частину прибутку, яка утворюється внаслідок різних умов експлуатації лісових ресурсів. Витрати на лісовирощування визначаються затратами праці.

Для визначення плати за відновлювання деревостанів потрібно розробити спеціальні нормативи витрат на лісовирощування. Для наближеного розрахунку можна використовувати величину фактичних витрат на ведення лісового господарства, що припадає на 1 м³ загального середнього приросту деревини під час головного користування. Якщо рентна частина плати повинна вилучатися з прибутку лісозаготівельного підприємства і надходити в місцевий та державний бюджети, то витрати на лісовідновлення мають включатися у собівартість заготівлі деревини у вигляді окремої статті витрат на оплату використаної деревини на корені, як обов'язкової частину собівартості і передаватися лісовому господарству на відновлення лісів.

7.4. Інституційні зміни і земельна рента

Формування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні проходить в умовах прояву значних інституційних недоліків регулювання земельних відносин. Серед основних характеристик інституційної інфраструктури ринку землі можна зазначити:

- панування дотаційного підходу в підтримці аграрного сектору економіки;
- недоступна інформація щодо державної адресної підтримки та неефективна система податкових пільг;
- відсутність стратегічного планування та неефективне бюджетне фінансування аграрних підприємств;
- високий рівень освоєння земельного фонду України (що обумовлює високий ступінь деградації ґрунтів внаслідок екстенсивного землекористування);
- розпайована земля перебуває переважно у власності людей, вже не спроможних по причині віку до фермерського господарювання (відповідно більшість паїв була передана в оренду, що спричинило суттєве погіршення їх якості);

Від початку реформування земельних відносин на селі, здійснено перерозподіл земель сільськогосподарських підприємств між різними формами господарювання. За період земельної реформи спостерігається тенденція щодо зменшення площ сільськогосподарських угідь, які знаходяться в землекористуванні аграрних підприємств. У їх складі зменшуються площі землекористування сільськогосподарських кооперативів та державних підприємств і збільшуються – приватних.

В сільському господарстві крім змін, що відбулися в землекористуванні різних організаційно-правових форм господарювання мають місце інституціональні особливості ефективності функціонування цих підприємств.

Наслідком неефективних інституційних відносин між власниками землі та орендарями є нераціональне використання земель. Це спричинено існуючими інституціями, які спонукають орендаря до безвідповідальності, а у селянина формують стійкий стереотип байдужого ставлення до своєї ж власності як джерела доходу. Причина у відсутності ефективного інституту довіри, захисту прав селянина, а головне – відчутті тимчасовості бізнесу, який переважно заснований і функціонує не на власних, а на запозичених активах землі та майна.

Проведення земельної реформи виявило значні соціальні проблеми, які значно гальмують перетворення в аграрному секторі економіки. Дисбаланс в земельних відносинах зумовлює нерегульованість цінкових параметрів землекористування, призводить до неефективного перерозподілу земельної ренти і втрати її значної частки. Диференційований споживчий попит населення обумовлює зростання стихійного ринку продажу земельних ділянок органами місцевого самоврядування, що призводить до загострення земельних конфліктів.

Інституціональні особливості реформування земельних відносин вимагають адекватних дій від уряду країни за багатьма напрямками. Основні напрями державного регулювання земельних відносин в процесі формування ринку землі:

- впорядкування відомостей щодо прав володіння матеріальними та нематеріальними активами, а саме: кадастр земельних ділянок з чіткими географічними координатами ділянок, розвинута та надійна система депозитарних інституцій, бюро кредитних історій, реєстри підприємців та компаній. Особливого значення набуває створення загальнонаціонального реєстру відомостей про заставу;
- прийняття закону про ринок земель, який має містити принципи та засади експертної грошової оцінки земельних ділянок, чітко врегульовувати всі можливі способи набуття власності на земельні ділянки, визначати умови для придбання земельних ділянок іноземними громадянами, встановлювати відповідальність за порушення законодавства у питаннях купівлі-продажу земельних ділянок, регулювати питання, що стосуються зміни цільового призначення земель;

- визначення принципів та інституціональної структури функціонування ринку оренди сільськогосподарської землі, особливо в тій частині, що стосується стану та родючості землі до та після її оренди (з відповідними санкціями);

- сприяння розвитку сільських місцевостей і боротьби з бідністю у селах (створення умов для ефективного фермерського та присадибного виробництва, активний розвиток інфраструктури у сільській місцевості та запровадження прогресивних екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції);

- сприяння становленню ефективної системи кредитування сільгоспвиробників та страхування відповідних ризиків;

- збільшення питомої ваги державних витрат на розвиток сільськогосподарських досліджень та освіти, надання дорадчих та консультативних послуг, перегляд чинних форм організації дослідницької роботи та освітніх стандартів.

Економіко-інституційне регулювання також повинно передбачати і рентну політику, яка має проявлятися через:

- запровадження оподаткування підприємств-монополістів природно-експлуатуючої сфери;

- ведення реєстрів нерухомості для визначення об'єктів оподаткування;

- обґрунтування оцінки проектних робіт і їх впливу на навколишнє середовище;

- перегляд нормативів і стандартів у системі оцінки розмірів відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства, а також введення відповідних штрафних санкцій.

Державне врегулювання інституційних проблем формування ринку землі має враховувати такі аспекти, як створення доступної і повноцінної системи моніторингу ринку землі (інформація про об'єкти нерухомості, ціни купівлі–продажу, відомості про земельні аукціони, дані про оренду земельних ділянок і орендну плату); вдосконалення системи трансакційних витрат у сфері земельних відносин (спрощення процедур оформлення земельних трансакцій, включаючи перегляд послуг нотаріусів, витрат на проведення землепорядних робіт, плату і терміни щодо отримання правовстановлюючих документів, здійснення реєстрації трансакцій із об'єктами нерухомості); створення відповідної інфраструктури ринку землі (земельних аукціонів, іпотечних установ, ріелторських компаній).

Формуванню повноцінного ринку землі в Україні повинна передувати суттєва модернізація інституційної структури економічної системи, виходячи із вказаних недоліків та суперечностей земельних відносин. З огляду на проведені дослідження, можна рекомендувати наступну систему інституційних параметрів, що утворюватимуть базис майбутнього ринку землі:

- захист права приватної власності;

- забезпечення авторитету держави в питаннях землеволодіння;

- розвинена інфраструктура сфери орендних відносин (комерційне кредитування, лізинг і т.д.);

- модернізований кадастр земельних ресурсів (із розширеною параметричною базою даних);

- чітко регламентована система взаємодії Державного агентства земельних ресурсів, Бюро технічної інвентаризації, нотаріальних агентств, Державного земельного кадастру, земельних аукціонів;

- орієнтація на довгострокове землеволодіння з веденням змін землекористування.

Тема 8. Економічний механізм природокористування та регулювання ринку природних ресурсів

- 8.1. Економічний механізм природокористування: типи та проблеми його формування.
- 8.2. Регулювання ринку природних ресурсів.
- 8.3. Ефективність регулювання: проблеми та шляхи розв'язання.

8.1. Економічний механізм природокористування: типи та проблеми його формування

Екологічно орієнтований розвиток передбачає формування ефективного механізму природокористування. **Економічний механізм природокористування** передбачає два рівня:

- 1) *макрорівень* (механізми та інструменти, які діють на рівні усіх галузей і секторів економіки);
- 2) *мікрорівень* (механізми та інструменти, які діють у конкретній галузі чи секторі економіки).

Економічний механізм природокористування у секторах, галузях має формуватися на міжгалузевій і регіональній основі, тому що має місце взаємозалежний характер їх розвитку за альтернативних варіантів вирішення екологічних проблем. Він має бути «вмонтований» у народногосподарський механізм, узгоджений з іншими економічними механізмами, що діють на наступних етапах природно-продуктової вертикалі, яка з'єднує первинні природні ресурси і кінцеві продукти.

Можливі три **типи** механізму природокористування:

1) компенсуючий (м'який) механізм, який є екологічно ліберальним. Він визначає лише загальні екологічні межі для економічного розвитку галузей і спрямований переважно на ліквідацію екологічних наслідків, а не на причини виникнення екологічних деформацій. Такий механізм не впливає на темпи і масштаби екологічних наслідків. *Механізм природокористування такого типу притаманний техногенному варіанту розвитку економіки і він, по суті, формується в Україні;*

2) стимулюючий, який передбачає розвиток еколого-збалансованих і природоохоронних виробництв та видів діяльності. Його основою є ринкові інструменти. Такий механізм природокористування сприяє розвитку виробництв на базі нових технологій і дозволяє поліпшити використання та охорону природних ресурсів. *Прикладом реалізації такого механізму може бути створення сприятливого економічного середовища для розвитку органічного сільського господарства;*

3) «жорсткий», який передбачає застосування адміністративних і ринкових важелів та жорсткої податкової, кредитної і штрафної політики. Він стримує розвиток певних галузей і сприяє економії природних ресурсів. Такий тип механізму найбільш відповідає стійкості.

У світовій економіці такі типи механізмів не існують у чистому вигляді. Виходячи із загальної стратегії розвитку світового господарства у найближчому майбутньому механізм природокористування буде формуватися на поєднанні стимулюючого та жорсткого типів. Так, для аграрного сектора можливо поєднання розвитку біологічного сільського господарства і жорсткого варіанту природокористування, спрямованого на стримування техногенного типу (зменшення використання пестицидів, важкої техніки тощо).

Розвиток паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України може рухатися у двох напрямках: 1) зростання енерговиробництва; 2) енергозбереження.

Якщо вибір буде на користь екстенсивного зростання ПЕК, то економічний механізм буде формуватися з врахуванням низької вартості землі, невисокої плати за використання надр, пільгового режиму для створення нових електростанцій, дешевої електроенергії тощо.

Якщо вибір буде на користь інтенсивного зростання ПЕК, то економічний механізм буде формуватися на основі створення сприятливого клімату для розвитку енерго- і природозберегаючих виробництв, надійного протиаварійного захисту, запровадження податкових і кредитних обмежень на розробку нових родовищ, підвищення штрафів за забруднення навколишнього середовища тощо.

В агропромисловому комплексі принциповим може бути рівень виробництва сільськогосподарської продукції. Концепція економічного механізму може бути спрямована на обмеження залучення нових земель в аграрний оборот шляхом підвищення ціни землі, податків на додаткове освоєння земель, стимулювання вилучення з обороту деградованих земель (консервація), підвищення штрафів за нераціональне використання земель, запровадження економічних і адміністративних обмежень на застосування антиекологічних засобів виробництва. Це стабілізує і скоротить рівень природної бази сільського господарства, і поліпшить його охорону. Одночасно має бути створений сприятливий ринковий клімат для розвитку об'єктів інфраструктури і переробної промисловості.

У випадку формування концепції розвитку агропромислового комплексу на основі дефіциту сільськогосподарської сировини, економічний механізм має бути достатньо м'яким і не перешкоджати залученню нових земель і водних ресурсів у сільськогосподарський оборот, використанню хімічних засобів тощо.

Сучасна аграрна політика України спрямована переважно на природоємний варіант розвитку агропромислового комплексу. Проектом концепції розвитку сільського господарства України передбачено шлях на основі застосування технологій, що забезпечують зростання продуктивності виробництва при гармонійних діях по відношенню до екосистеми. Екологічний фактор стає все більш домінуючим в сільськогосподарському виробництві. Безальтернативним є перехід на енерго- та ресурсозберігаючі агротехнології.

Проблеми визначення концепції є актуальними для розвитку лісового господарства. Концепція розвитку лісового господарства України спрямована на становлення нових економічних відносин, необхідність ведення лісового господарства на засадах збалансованого розвитку, підвищення ефективності лісоуправління, багатоцільового використання лісових ресурсів і корисних властивостей лісу, а також збільшення площі лісів до оптимальної.

Удосконалення системи ведення лісового господарства передбачає: забезпечення екологічно орієнтованого та комплексного використання лісових ресурсів з урахуванням їх ландшафтного і водорегулювального значення, перегляд принципів розподілу лісів за екологічним і господарським значенням залежно від виконуваних ними функцій, розроблення методики кадастрової оцінки лісів, зменшення обсягів суцільних рубок, заміна їх на поступові і вибіркові, зокрема в зелених зонах населених пунктів; збереження біологічного різноманіття лісів тощо.

Економічний механізм природокористування має враховувати регіональні особливості, проте він не може бути локального характеру. Необхідно узгоджувати

екологічні програми, орієнтовані на екологічну стабілізацію та стійкий розвиток економіки.

8.2. Регулювання ринку природних ресурсів

Регулювання ринку природних ресурсів має передбачати ефективну екологічну політику. У її межах розробляються заходи макроекономічного і екологічного спрямування.

До заходів макроекономічного спрямування відносяться ті, що здійснюються у межах всієї економіки та її секторів: структурна перебудова, фінансово-кредитна політика, лібералізація зовнішньої торгівлі, збільшення частки приватного сектора, інституційні зміни тощо. Вони будуть мати опосередкований вплив на екологічну ситуацію.

До заходів екологічного спрямування відносяться ті, які мають суто екологічну орієнтацію: запровадження «екологічних» податків, платежів і штрафів за забруднення навколишнього середовища; розробка природоохоронних стандартів і нормативів тощо.

Сучасна економічна політика надає перевагу макроекономічним заходам, які можуть мати негативні екологічні наслідки. Так, політика стимулювання експорту може призвести до надмірної експлуатації природних ресурсів.

Серйозною інституційною проблемою для економіки України є монополізм, який призводить до деградації природних ресурсів та привласнення природної ренти. Отже, необхідна екологічно узгоджена макроекономічна політика, за якої досягається економічний та екологічний ефект.

Економічний механізм природокористування передбачає такі *інструменти*:

- *платність природокористування*. Застосування плати за право користування природними ресурсами та відтворення і охорону навколишнього середовища;
- *економічне стимулювання природоохоронної діяльності*. Це: оподаткування і субсидування природоохоронної діяльності, прискорена амортизація основних засобів тощо;
- *плата за забруднення*. Вона є засобом покарання підприємств-забруднювачів. Можуть бути три види плати: за викиди в атмосферу, у водні об'єкти і за розміщення відходів. Існує два види нормативів плати: за гранично допустимі викиди забруднюючих речовин у природне середовище і за перевищення нормативів;
- *створення ринку природних ресурсів*. Ринок природних ресурсів передбачає формування відповідної інфраструктури у вигляді бірж, проведення аукціонів, іпотечної структури;
- *удосконалення ціноутворення продукції природоексплуатуючих виробництв*. Удосконалення ціноутворення на природні ресурси може здійснюватися у вигляді підвищення цін і формування цін на рівні екологічної безпеки продукції. Екологічна чиста продукція має бути дешевшою завдяки системі податків, субсидій і пільг;
- *екологічні фонди*. Позабюджетні екологічні фонди – це додаткові фінансові потоки у природоохоронну діяльність. Джерелами їх формування можуть бути платежі підприємств за викиди, штрафні платежі, добровільні внески тощо;
- *екологічні програми*. Формування екологічних програм на міжнародному, державному і регіональному рівнях;

- *продаж прав на забруднення*. Такий інструмент застосовується на міждержавному рівні і передбачає продаж квот на забруднення;
- *екологічне страхування*. Передбачає страхування відповідальності підприємств, які є джерелом підвищеного ризику щодо впливу на навколишнє середовище.

8.3. Ефективність регулювання: проблеми та шляхи розв'язання

Для реалізації концепції сталого розвитку та екологізації економіки крім теорій, що розроблені, необхідні відповідні *механізми* у вигляді:

- 1) *прямого регулювання*, що включає нормативно-правові, адміністративно-контрольні заходи та пряме регламентування;
- 2) *економічного стимулювання*, що передбачає активізацію ринкових механізмів;
- 3) *змішаного регулювання*, яке поєднує попередні варіанти.

Використання механізмів лише прямого регулювання (як показав досвід) призводить до «провалів» еколого-економічної ефективності. Вихід на траєкторію сталого розвитку неможливий за використання лише і ринкових механізмів. Реальні суспільні втрати і вигоди використання екологічних ресурсів через їх ціни, що формуються на «екологічних» ринках, неможливо врахувати. Наслідком є неадекватна оцінка дефіцитних ресурсів, яка формує занижені стимули для ефективного використання природних ресурсів. Основні *«провали» ринку* в екологічній сфері такі:

- *екстерналії* у вигляді негативного впливу на навколишнє середовище і третіх осіб;
- *відсутність або занижені ціни на природні блага* у наслідок відсутності ринків;
- *суспільні блага*, вигоди від яких належать усьому суспільству. Ринок не зацікавлений у створенні таких благ;
- *транзакційні витрати*, які можуть перевищувати вигоди, що очікуються, що призведе до деградації природи;
- *права власності*;
- *невизначеність та недалекоглядність*. Ринок орієнтується на швидкі результати і не враховує довгострокові втрати і вигоди.

Неефективність державних регуляторів у вирішенні екологічних проблем є очевидною. Вона проявляється: у наданні субсидій на застосування пестицидів, енергію, воду для зрошення тощо; стимулюванні екологодестабілізуючої діяльності у сільському господарстві, енергетиці тощо; контролі за цінами; антиекологічній зовнішньоторговельній політиці; непослідовній реформі прав власності; недосконалому управлінню і моніторингу навколишнього середовища.

Так, субсидії на електроенергію обумовлені неправильним ціноутворенням на товар і невисоким рівнем доходу споживачів. Їх відміна буде стимулом до економії енергії, що скоротить забруднення атмосфери та викиди вуглецю.

Попри недоліки державного регулювання навколишнього середовища, роль держави буде зростати. Досвід країн світу доводить про значущість заходів держави у вирішенні деяких екологічних проблем, структурній перебудові. На теперішній час виник симбіоз адміністративних та ринкових регуляторів. Необхідно оптимальне їх поєднання.

Оптимально функціонуючої моделі економічного механізму взаємодії суспільства і природи не існує. Необхідно балансувати державний і ринковий підхід залежно від екологічної ситуації, особливостей економіки тощо. Роль держави у забезпеченні екологічної безпеки зростає.

Література

1. Аналітична економія : Макроекономіка і мікроекономіка : [Навч. посібник]: У 2-х кн. / За ред. С. Панчишина і П. Острроверха. – Кн. 2 : Мікроекономіка. – 4-е вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2016. – 437 с.
2. Базилевич В. Д. Мікроекономіка : [Підручник] / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, А. І. Ігнатюк, С. В. Слухай / За ред. В. Д.Базилевича. – К. : Знання, 2007. – 677 с.
3. Базилінська О. Я. Мікроекономіка : [Навч. посібник] / О. Я. Базилінська, О. В. Мініна. 3-є вид., виправлене. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
4. Башнянин Г. І. Мікроекономічна теорія : [Навч. посібник] / За ред. Г. І.Башнянина і О. В. Щедрої. – Львів : Новий Світ, 2007. – 640 с.
5. Безугла О. В. Мікроекономіка : [Навч. посібник] / О. В.Безугла, І. І. Постіл – К. : Центр учбової літератури, 2017. – 288 с.
6. Білецька Л. В. Економічна теорія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1541010438078/politekonomiya/ekonomichna_priroda_rentnih_vid_nosin.
7. Зінь Е. А. Регіональна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12461220/rps/vodni_resursi_stan_vikoristannya.
8. Кадышева О. В. Влияние компаний сырьевого сектора на конкурентоспособность экономики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kk.convdocs.org/docs/index-200392.html>.
9. Концепція комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uga-port.org.ua/novosti/ukraina/kontsepts-ya-kompleksno-derzhavno-programi-reform-ta-rozvitku-s-lskogo-gospodarstva->.
10. Концепція реформування та розвитку лісового господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/208-2006-%D1%80>.
11. Косік А. Ф. Мікроекономіка : [Навчальний посібник] / А. Ф. Косік, Г. Е. Гронтковська. 3-є вид. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 437 с.
12. Макконнелл К. Экономикс : принципы, проблемы, политика / К. Макконнелл, С. Брю. В 2 т. : пер. с англ. II - го изд., 2 ч. – М. : Республика, 1992. – 400с.
13. Малярченко Л. А., Лисак Л. В. Енергетика довкілля енергозбереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://4exam.info/book_123.html.
14. Проблеми вичерпності мінеральних природних ресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/24149/>.
15. Розміщення продуктивних сил: Посібник / Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Євтушенко Г.І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.org/rps/index.htm>.
16. Рыночная экономика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://d-66-2007.narod.ru/glava5/5_3333.htm.
17. Сторчевой М. А. Основы экономики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://be.economicus.ru/index.php?file=4_3.
18. Філіпенко О. С. Основні природні ресурси України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18060203/ekonomika/osnovni_prirodni_resursi_ukrayini.
19. Черевко З. Ринок землі в Україні : можливості і проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/5816/1/>.
20. Чернявский С. В., Моргунов Е. В. Теоретические аспекты собственности на природные ресурсы // Собственность и рынок. – 2014. – №5. – С. 13-27.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Укладач: **Ліщук Віра Іванівна**

Мікроекономічний аналіз ринку природних ресурсів

Конспект лекцій для магістрів спеціальності «Економіка» освітньої програми «Економіка довкілля і природних ресурсів» денної форми навчання

Друкується в авторській редакції

Підп. до друку 16.05.2018 Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк. 3,0 Обл.- вид. арк. 2,5 .
Тираж 50 прим. Зам. № 743.

Інформаційно-видавничий центр
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки
43021 м. Луцьк, пр. Волі, 13.
Друк – ІВЦ СНУ ім. Лесі Українки